

PALEOGRAFIA STREDOVEKÝCH A RANONOVOVEKÝCH NÁPISOV V GEMERI A MALOHONTE

Viktória HALAJOVÁ

Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra archívnictva a muzeológie
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava
Slovak Republic
viktoria.halajova@uniba.sk
ORCID: 0009-0000-3695-1244
WOS ResearcherID: NNG-5733-2025

HALAJOVÁ, Viktória. Paleography of Medieval and Early Modern Inscriptions in Gemer and Malohont. In *Studia Historica Nitriensia*, 2026, vol. 30, No. 1, p. 121-148, ISSN 1338-7219. DOI: 10.17846/SHN.2026.30.1.121-148.

A large number of epigraphic carriers have been preserved in the territory of Gemer and Malohont, documenting the development and use of almost all inscription scripts known from other regions and neighbouring countries. Although it is often impossible to identify their creators and patrons, the very existence of individual scripts, together with the artistic execution of individual objects, testifies to the sophistication of this region in the Middle Ages and early modern times. Thanks to field research and evangelical visitations in the 18th century, it is possible to better evaluate the script of both preserved and unpreserved inscriptions. The main specific features of the Gemer-Malohont region include the abundance of preserved Gothic minuscule on wall paintings, the almost complete absence of preserved inscriptions on bells due to their recasting, and the almost complete absence of 16th-century inscriptions due to the Ottoman threat.

Kľúčové slová: Gemer; Malohont; epigrafia; nápisová paleografia; stredovek; raný novovek;

Keywords: Gemer; Malohont; Epigraphy; Palaeography Script; Middle Ages; Early Modern Period;

Informačná hodnota epigrafických prameňov spočíva v ich zhodnotení po obsahovej stránke, prínosom sú aj vtedy, ak ich analýzu uchopíme z viacerých ďalších hľadísk. Tieto analýzy pomenoval v základnej príručke pre výskum epigrafie na Slovensku Juraj Šedivý²

¹ Štúdiá vznikla vďaka podpore projektu APVV-23-398: Stredoveké a ranonovoveké nápisy zo Slovenska – dokumentácia, analýza a GIS-sprístupnenie s využitím AI.

² ŠEDIVÝ, Juraj. Historické nápisy a ich nosiče. Bratislava 2018, 383 s.

a ďalej ich vo svojich monografiách a štúdiách rozvinuli Miroslav Čovan,³ František Gahér⁴ a Ján Korekáč.⁵ Jednou z najdôležitejších analýz je paleografický rozbor nápisového písma, ktorému sa venuje jedna z pomocných disciplín epigrafie. Nápisová paleografia skúma vývoj foriem nápisového písma a z hľadiska príbuznosti skúmaného predmetu je epigrafii najbližšia. Jej terminológia je nevyhnutná najmä z hľadiska jednotnosti pomenovania rôznych druhov písiem a zároveň pomenovania častí samotných litier.⁶ Nápisové písma vychádzajú z ich rukopisných a neskôr tlačených vzorov (pričom sa v nápisovom prostredí ďalej nevyvíjajú) a rozdiely medzi nimi spočívajú nie vo forme, ale v časovom úseku ich používania, ktorý je v prípade nápisových písiem spravidla neskorší (v oblasti zvonov je recepcia nových písiem najviac oneskorená). Originálnych nápisových písiem je menšina, pričom (podľa J. Roháčka) je to napr. vývojová línia od kapitály cez románsku po gotickú majuskulu. Základné úlohy nápisovej paleografie teda spočívajú v čítaní, základnom typovom určení, opise a primárnej časovej, miestnej a kultúrnohistorickej interpretácii použitého písma.⁷

Epigrafická kultúra Gemera a Malohontu bola v odbornej literatúre reflektovaná zatiaľ parciálne.⁸ V tejto štúdii sa preto pokúsime o zhodnotenie všetkých použitých stredovekých a ranonovovekých nápisových písiem v regióne, pričom spomenieme aj niektoré analógie z už spracovaných regiónov (najmä Šariš, Hont, Nitra), ktorých epigrafické katalógy boli publikované vo forme monografií (spomenutých vyššie) alebo záverečných prác⁹ a zároveň rešpektujú metodologické prístupy projektu *Corpus inscriptionum Slovaciae* (a ktoré dodržiava aj táto štúdia).¹⁰ Komparácia so zvyšnými stolicami Uhorska, resp. s Českým kráľovstvom zatiaľ nie je možná, nakoľko súpisové práce zatiaľ neboli publikované.¹¹ V prípade komparácie s nemeckými krajinami a Poľskom by rozsah tejto štúdie nepostačoval.¹² Reflektovať budeme nápisy, ktoré boli zhotovené na všetkých typoch nepaleografických podkladov a budeme sa zaoberať aj nosičmi, ktoré na skúmanom území nevznikli

³ ČOVAN, Miroslav. Historické nápisy zo Šariša do roku 1650. Martin 2016, 336 s.; ČOVAN, Miroslav. Stredoveká a ranonovoveká paleografia Šariša na príklade epigrafických pamiatok. In DOMENOVÁ, Marcela et al. Poznávanie dejín Slovenska: pramene, metódy a poznatky. Prešov 2015, 261-280.

⁴ GAHÉR, František. Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650. Bratislava 2023, 267 s.

⁵ KOREKÁČ, Ján. Stredoveké epigrafické písma v Honte. In Studia Historica Nitriensia, 2024, roč. 28, č. 2, s. 468-497.

⁶ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 15.

⁷ ROHÁČEK, Jiří. Epigrafika v památkové péči. Praha 2007, s. 26.

⁸ CEHULOVÁ, Viktória. Epigrafická kultúra okresu Rožňava do roku 1650. In Slovenská archivistika, 2023, roč. 53, č. 1, s. 7-26; ČOVAN, Miroslav. Medieval and Early Modern Graffiti Inscriptions in Gemer Region. In AUGUSTOVIČ, Michal et al. Gothic Route. Crossroad of Cultures and Heritage. Gothic Route Conference Proceedings. Rožňava 2024, zv. 5, s. 32-41.

⁹ KOREKÁČ, Ján. Epigrafický katalóg vybranej časti Slovenska do roku 1650. Historické nápisy z Hontu do roku 1650. Dizertačná práca. Bratislava 2025, 315 s.

¹⁰ Metodika CIS definovaná tu: ŠEDIVÝ, Juraj. ed. Latinská epigrafia: dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska. Bratislava 2014, s. 65-100.

¹¹ Maďarskí kolegovia katalogizujú nápisy podľa nosičov, zatiaľ vznikol iba jeden nepublikovaný korpus náhrobných kameňov z pera Pála Lóveia. V prípade Česka iba dva parciálne katalógy: ROHÁČEK, Jiří. Nápisy města Kutné Hory. Praha 1996, 298 s.; VÁRADY, Zoltán. Dejiny bádania epigrafických pamiatok v Maďarsku. In: ŠEDIVÝ, Juraj (ed). Latinská epigrafia: dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska. Bratislava 2014, s. 41-46; NAČERADSKÁ, Petra. Nápisy okresu Kutná Hora. Praha 2002, 537 s.

¹² V projekte Deutsche Inschriften dosiaľ vyšlo vyše 130 súpisových prác. KOCH, Walter. Počiatky modernej epigrafie stredovekých a ranonovovekých nápisov v nemecky hovoriacich krajinách. In: ŠEDIVÝ, Juraj. ed. Latinská epigrafia: dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska. Bratislava 2014,

a boli importované pravdepodobne v stredoveku alebo v neskoršom období (napr. meče z Husinej a z Betliara). Všetky tieto predmety sú totiž dokladom živého procesu, ktorému epigrafické nosiče podliehali (a podliehajú) a zároveň prezentujú dôvody, prečo mnohé z nich boli nenávratne stratené, zničené či poškodené. Spomenuté aspekty do veľkej miery formujú to, čo o nápisovej kultúre nášho územia vieme a je nutné konštatovať, že tak ako v prípade kodikologických či diplomatických prameňov, čiastkové zachovanie pôvodne bohatého nápisového fondu vopred určuje iba čiastočnú rekonštrukciu epigrafickej kultúry. Chronologicky sa sústreďujeme na stredovek a raný novovek do roku 1650, keďže po tomto roku produkcia nápisov rapídne stúpa a ich výskum by si vyžadoval odlišné prístupy.

Z hľadiska geografického vymedzenia¹³ je nutné objasniť príčiny previazanosti Gemera s Malohontom (súvisiace s dejinami správy), keďže ich oddelené posudzovanie by nezohľadňovalo ich historickú a kultúrnu prepojenosť.¹⁴ O existencii hradu Gemer, ako centra tunajšieho korunného (kráľovského) majetku – Gemerského španstva, vieme už z Anonymovej kroniky.¹⁵ Toto územie sa do konca 12. storočia rozprestieralo na východe po riekú Muráň, pričom územie Plešiveckého panstva a Rožňavy sa stali súčasťou Gemerského archidiakonátu až na konci 13. storočia.¹⁶ V bezprostrednom susedstve Gemerského španstva sa nachádzalo panstvo rodu Hont-Poznanovcov, ktoré existovalo už v 10. storočí a na východe siahalo po oblasť rieky Rimavy. Po začlenení tohto územia do Uhorského kráľovstva a po vzniku Zvolenského španstva v 12. storočí bolo spojenie s centrálnou časťou Hontianskeho španstva prerušené. Kvôli tradičným vzťahom a silným politickým záujmom si však Hont-Poznanovci udržali vplyv aj v tejto oblasti. Na prelome 12. a 13. storočia sa z neho odčlenilo Rimavské španstvo (tzv. cirkevný komitát), ktoré získal kaločský arcibiskup kvôli zlatonosným náleziskám. Začiatkom 14. storočia kaločský arcibiskup Ladislav stratil záujem vlastníť majetky v povodí rieky Rimavy, pretože tamojšie zlatonosné bane prestali vynášať. V roku 1334 ich preto vymenil za majetky Tomáša zo Sečian v Báčskej a Sriemskej stolici. Vývoj Malohontu (ako sa začal kraj v povodí Rimavy nazývať od 15. storočia) v nasledujúcom období určoval rod Sečeníovcov (Szechényi) a strediskom v tejto časti ich panstva sa stala Rimavská Sobota. Malohont sa aj naďalej zúčastňoval na politickosprávnom živote Hontianskej stolice, no vnútorné spory narastali. Po bitke pri Moháči sa Malohont dostal do državy Jána Zápoľského, ten ho v roku 1533 nazval stolicou (*comitatus*) a Malohont dostal vlastného župana. Veľkoveľkokoradínsky mier z roku 1538 rozdelenie Hontianskej stolice nepriamo uzákonil.¹⁷ Formálne zjednotenie

s. 25-30.; V Poľsku nápisy katalogizujú podľa moderného správneho členenia a až po rok 1800. ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 31.

¹³ V projekte Corpus inscriptionum Slovaciae, ktorý sa sústreďuje na Katedre archívnictva a muzeológie FiF UK v Bratislave, sa hranice skúmaných regiónov vymedzujú najnovšími hranicami historických stolíc.

¹⁴ Napr. nápisy na nástenných malbách gotických sakrálnych stavieb oboch územných celkov si vyžadujú spoločnú analýzu, keďže ich autori pochádzali z rovnakých maliarskych dielní a ich tvorba vykazuje výraznú štýlovú i ikonografickú príbuznosť. PLEKANEC, Vladimír – HAVIAR, Tomáš. Gotický Gemer a Malohont: italianizmy v stredovekej nástennej malbe. Martin 2010, 191 s.

¹⁵ MÚČSKA, Vincent. Kronika anonymného notára kráľa Bela: Gesta Hungarorum. Nitra, Budmerice 2000, s. 79.

¹⁶ SKALSKÁ, Monika. Formovanie farskej siete v Gemerskej župe v stredoveku. In RÁBIK, Vladimír et al. Vývoj cirkevnej správy na Slovensku. Trnava, Krakov 2010, s. 216-217.

¹⁷ Na prelome 13. a 14. storočia prestalo byť toto panstvo pre kaločských arcibiskupov zaujímavé. Boje o uhorský trón sťažili správu tohto územia, keďže bolo od Kaloče veľmi vzdialené a výnos baní sa tiež znížil. SO-KOLOVSKÝ, Leon. Stručné dejiny Malohontu do roku 1803. Martin 1997, s. 74, 82-86, 94-95.

s Gemerom však prebehlo až počas jozefínskych reforiem v roku 1786, kedy sa Malohont stal piatym slúžnovským okresom Gemerskej stolice. Po smrti Jozefa II. sa Malohont znovu odčlenil a definitívnou súčasťou Gemerskej stolice sa stal až v roku 1802.¹⁸

Ranostredoveká kapitála (6. až polovica 12. storočia)

Hlavným nápisovým písmom staroveku bola antická kapitála, ktorá si vďaka svojmu jednoduchému zhotoveniu do rôznych materiálov udržala vedúce postavenie v epigrafickej oblasti aj v ranom stredoveku (7. až 8. storočie). V zaalpskom priestore však dochádzalo k jej degradácii a prieniku cudzích elementov.¹⁹ Túto charakteristiku spĺňa nápis na meči typu ULFBERTH, ktorý do svojej zbierky v Betliari získali Andrásyovci a ktorý vznikol približne na prelome 10. a 11. storočia. Keďže sa však nezachovali súpisy predmetov v ich zbierke, nepoznáme pôvod meča – odkiaľ pochádza ani ako sa do zbierky dostal. Je pomenovaný podľa výrobcu týchto mečov, ktorý žil okolo roku 800 v strednom Porýní. Ako meče dobrej kvality sa šírili do severnej a severovýchodnej Európy v dlhom časovom úseku, písmená však zvyknú byť poprehadzované, čo je aj prípad meča z Betliara. Je to zároveň jediný meč tohto typu na dnešnom území Slovenska.²⁰ V hornej tretine čepele (pri rukoväti) sa nachádza gravírovaný nápis.²¹ Meč je zachovaný v celku, čepeľ je mierne poškodená. Nápis sa začína znakom krížika, ktorý sa nachádza aj pred posledným písmenom. Písmeno *V* tu označuje hlásku *U* (typický znak kapitály). Písmená na základnej linke jemne kolíšu, nemajú jednotný kánon. Predmet ilustruje obdobie počiatkovej semiliterality (počiatkoveho používania písma v podstate ešte v iliterátnom prostredí).²² Prvé nápisy z obdobia približne do konca 12. storočia môžeme v skúmanom regióne očakávať na importovaných predmetoch z oblasti liturgie (napr. kalichy, relikviáre) alebo ako reprezentatívne predmety spojené s laickými elitami (napr. meče alebo pečatidlá).

Románsko-gotická majuskula (12. až 1. polovica 13. storočia)

Obohacovaním románskej kapitály o nekapitálne tvary vznikla románska majuskula, ktorá sa vyznačovala trapézovým *A*, zrkadlovo obráteným *N* (resp. v tvare písmena *H*), *R* s krátkym ramenom či románskym *T* so serifami. Revolučné zmeny 12. storočia a proces gotizácie v kultúrnych centrách Európy sa prejavili aj v písme, pričom medzi hlavné znaky patrilo prenikanie unciálnych a minuskulných tvarov v spojení s väčšou štandardizáciou. Tento proces prebiehal na našom území od konca 12. storočia a nápisovým písmom tohto prechodného obdobia sa stala románsko-gotická majuskula.²³

Toto písmo sa nachádza na ďalšom meči, ktorý už bol nájdený (no zrejme nie vytvorený) priamo na skúmanom území, v obci Husiná.²⁴ Vrchná časť čepele je ulomená, hlavica

¹⁸ ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 47-49.

¹⁹ ROHÁČEK, Epigrafika v památkové péči, s. 29.

²⁰ SLIVKA, Michal. Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I. In *Archaeologia historica*, 2017, roč. 42, č. 2, s. 832-833.

²¹ +VLFBERTH+T. Predmet sa nachádza v správe SNM – Múzeum Betliar, z pozostalosti po rodine Andrásy, kaštieľ Betliar; prírastkové číslo: 1954/01148, evidenčné číslo: Z 00185.

²² K semiliteralite naposledy ŠEDIVÝ, Juraj. Slovo, obraz a text. Najstaršie sepulkrálie zo Slovenska a semiliteralita. In *Epigraphica et Sepulcralia*. Praha 2022, zv. 11, s. 17-48.

²³ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 67-69.

²⁴ V súčasnosti sa nachádza vo výstavných priestoroch Gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobotě. Inv. č. predmetu v GMM: 171/69, H12270.

má hubovitý tvar s náznakmi hranatenia do šesťuholníka. Štíhla priečka je mierne zohnutá nadol a smerom od stredu ku koncom sa stenčuje. Krvná ryha na oboch stranách čepele má šírku 1,3 cm. Nápisy na oboch stranách čepele boli vytvorené z tenkého železného drôtu, vsadeného do vyhlbených jamôk. Táto technika je charakteristická pre okruh karolínskej technológie a používala sa do polovice 13. storočia. S veľkou pravdepodobnosťou sa teda aj tento meč dostal na územie Uhorska importom zo západnej Európy. A. Ruttkay datuje túto románsku zbraň najmä podľa typu písma do konca 12. až 13. storočia.²⁵ Nápis na jednej strane čepele²⁶ obsahuje unciálny tvar písmena *M* a minuskulné *N*, no uprostred tohto nápisu sa nachádza aj kapitálne *M*. Toto písmo teda možno označiť za prechodné, pretože obsahuje konzervatívne kapitálne a pokrokové gotické prvky. Litera *V* označuje hlásku *U*, litery *V*, *E*, *D* a *M* majú zreteľné serify. Nápis neobsahuje oddeľovacie znamienka a všetky litery sa od seba nachádzajú v rovnakej vzdialenosti. V nápise na druhej strane čepele²⁷ sa nachádzajú dve ležiace litery *S* s rozštiepenými koncami, čo je tiež charakteristický znak románskeho písma. Medzi nimi sa nachádza štylizovaný ľaliový kríž (A. Ruttkay) alebo grécky kríž (M. Slivka). Obe nápisy poskytujú viacero možností rozvedenia skratiek, najmä v prípade nápisu *SOS* je nemožné s istotou potvrdiť význam skratky. Príkladáme sa však k názoru, že oba nápisy majú náboženský, resp. invokatívny význam a mali bojovníkovi vyprosiť ochranu v boji.²⁸ Aj v tomto prechodnom období medzi románskym a gotickým štýlom je ešte pravdepodobné, že nápisy v nami skúmanom regióne vznikali len ojedinele a väčšina nosičov sem bola len importovaná.

Ranogotická majuskula (2. tretina 13. až začiatok 14. storočia)

Najstarší pôvodný nápis v skúmanej oblasti bol vyhotovený ranogotickou majuskulou v rotunde sv. Margity v Šiveticiach (cca 1280 až 1300, obr. 1). Od románsko-gotickej majuskuly sa odlišuje ešte väčšou pravidelnosťou textu, jednoduché serify (ešte nie gotické plastické trne) sa nachádzajú na literách *C*, *I*, *L*, *V*, konce ramien písmen *H*, *N*, *R* sú zahnuté, pribúdajú unciálne alebo pseudounciálne tvary *A*, *M*, *N*, *T*, dvojtvary starších románskych a moderných gotických tvarov v jednom nápise sa môžu vyskytovať najmä v prípade písmen *A*, *V*, *D*, ustupovalo aj používanie *nexus litterarum* (spojenie dvoch písmen). Analógie tohto písma v maliarskej oblasti možno na dnešnom území Slovenska nájsť v Gánovciach (1. tretina 14. storočia)²⁹ a v Dechticiach (2. polovica 13. storočia).³⁰

²⁵ RUTTKAY, Alexander. Dva stredoveké meče s nápismi zo Slovenska. In *Archeologické rozhledy*, 1971, č. XXIII, s. 164-166.

²⁶ M(E)VS E(RIPE) M(E) D(OMI)NVS.

²⁷ SOS.

²⁸ M. Slivka rozvádza prvý nápis takto: MEUS EST MAGNIFICUS DOMINUS, t. j. „môj je velebený Pán“, inšpirovaný slovami žalmistu: „meno tvoje Pane, budem velebiť, lebo si dobrý“ (Ž 54, 8) a druhý nápis ako „Salvator Omnipotens Salvator“, teda „Spasiteľ všemohúci záchranca“ (niekedy iba S.O.-sancti officii – svätá služba). SLIVKA, Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli, s. 834. Ruttkay poukazuje na možnosť chyby výrobcu zbrane, keď chcel napísať MEVS DMNVS, alebo sa dajú písmená *E* a *M* vyložiť ako výraz „eripe me“, k čomu sa prikláňame aj my. RUTTKAY, Dva stredoveké meče s nápismi zo Slovenska, s. 165.

²⁹ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 70.

³⁰ Kvôli fragmentárnemu zachovaniu (zachovali sa iba tri písmená *AVG*, pričom *A* je pseudounciálne) však nie je možné s istotou potvrdiť súdobosť nápisu s maľbou, ktorú umenovedci stanovili do 2. polovice 13. storočia. GAHÉR, Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650, s. 55-56.

Obr. 1. Ranogotická majuskula na nástennej malbe v Šiveticiach (3. tretina 13. storočia).
Foto: autorka, 2023.

Objednávatelom výstavby a pravdepodobne aj výmalby šivetickej rotundy bol päťkostol'ský biskup a kráľovský kancelár Jób zo starobylého šľachtického rodu Zachovcov. Zomrel v roku 1282 a majetky po tomto úspešnom cirkevnom hodnostárovi prebral jeho synovec Felicián Zach, neskorší atentátnik na kráľovskú rodinu. Podľa M. Tihányiovej je pravdepodobnejšie, že za týmto nápaditým a netradičným objektom stál práve Jób, ktorý disponoval potrebnou rozhladenosťou a financiami a v čase jeho smrti už maliarske práce v Šiveticiach prebiehali. Juhonomecko-rakúsky vplyv, ktorý možno pozorovať v realizácii malieb, možno vysvetliť príchodom maliarov práve z tejto oblasti. Magister Jób bol totiž v roku 1273 väznený v dolnorakúskom prostredí a do tohto priestoru často cestoval z titulu svojej funkcie.³¹ Nápisové pásy prebiehajú takmer po celom obvode polkruhovej apsidy a sú súčasťou staršej, románskej výmalby (gotická výmalba bola v apside odstránená a dva transfery sú zachované v zbierke SNG na Zvolenskom zámku). V hornom páse je znázornená legenda o sv. Margite³² a spodný pás malieb³³ tvorí sedem výjavov kristologického cyklu.

Litery majú pravidelné tvary, ale ešte nie sú výrazne gotizované. Písmeno *A* je románske trapézové (pričom trapéza je zdvojená), písmená *I* a *L* ešte nemajú serify. Písmená *C*, *R*, *T* už majú serify ale ešte nie trne charakteristické pre gotiku. Písmená *N* a *D* sú ešte kapitálne (z románskeho obdobia). Nástup gotiky prezrádza vľavo uzavreté unciálne *M* a unciálne *E* (ešte neuzavreté, ktoré by bolo charakteristické pre gotiku). Písmeno *G* je zavinuté. Stále sa vyskytuje nexus litterarum, pravidelne v spojení písmen *AR*. V nápise *IHE*³⁴ na križi chýba

³¹ SKALSKÁ, Monika. Zo života stredovekej gemerskej a malohontskej šľachty (K okolnostiam výmalby jej rodových kostolov). In Historický zborník, 2011, roč. 22, č. 11, s. 21-23.

³² MARGARETA · / [MARGARETA · OLIBRIS] · / MA[R]GAR[E]TA · / MAR[G]AR[E]TA / · MARGARSTA · MARGARETA · · OLIBRI[US]. V slove MARGARSTA sa zhotoviteľ zrejme pomýlil.

³³ CENA D(OMI)NI / M[_ _] / IHE / I[_ _]. Tu je nápis poškodený, keďže sa nachádza nad malbou Ježiša, zhotoviteľ zrejme myslel IH(ESU)S.

³⁴ Na konci sa nachádza buď poškodené unciálne *E* alebo *C*. Omyl reštaurátora alebo zhotoviteľa?

litere *H* brvno, zároveň sa nad týmito tromi literami nachádza omegovitý znak skrátenia *titulus* (skrakuje slovo *IHESUS*), ktorý je pravdepodobne najstarším zachovaným znakom skrátenia v Gemeri a Malohonte.³⁵

(Vrcholno)gotická majuskula (14. storočie)

Vyššie spomenuté nápisové písma a s nimi spojené pamiatky možno považovať za raritné, keďže vznikli v iliterárnej spoločnosti (v drvivej väčšine negramotnej), ktorá zatiaľ písomný prejav používala len veľmi sporadicky. So zvýšeným dopytom po spisomňovaní právnych pokonaní, so vznikom hodnoverných miest, stredovekých miest a ich kancelárií, farských škôl a s príchodom prvých absolventov významnejších zahraničných štúdií sa zvyšovala gramotnosť v regióne a teda aj recipientská základňa pre prípadné nápisy. V 13. a 14. storočí už možno aj v laickej časti spoločnosti hovoriť o semiliterárnej kultúre a preto aj produkcia nápisových pamiatok začala stúpať. Možno práve to bol dôvod pre vývoj výhradne nápisového písma – gotickej majuskuly (v paleografickej oblasti boli podobné tvary používané pre verzálky/veľké písmená a iniciály). Toto písmo prešlo vývojovými štádiami od románskej majuskuly cez románsko-gotickú a ranogotickú majuskulu. Naplno sa vyvinula „plasticita“ písma (zužovanie a rozširovanie častí písmena), objavilo sa moderné *U* (ktoré dovtedy nahrádzalo písmeno *V*), uzatváranie oblúčikov v písmenách *C*, *E*, *M*, *U*, niektoré serify sa transformovali na „trné“ (ukončenie v tvare trojuholníka) a ramená v písmenách *H*, *N*, *R* boli zahnuté.³⁶

Písmo sa na našom území mohlo vyskytovať od konca 13. storočia do polovice 15. storočia. V Gemeri a Malohonte sa zachovalo zrejme iba na štyroch pamiatkach, čo je v porovnaní s inými regiónmi len mizivé percento.³⁷ Na nástennej malbe v Ochtinej sa zachovalo iba jedno gotické majuskulné *A* (vo funkcii verzálky, zvyšok textu je v gotickej minuskule) v nápisovej páske, ktorú drží archanjel Gabriel. Freska z poslednej štvrtiny 14. storočia bola odkrytá a reštaurovaná Istvánom Grohom na prelome 19. a 20. storočia. Neštandardný vzhľad tohto a ďalších písmen mohol byť dôsledkom reštaurovania, prípadne neznalosti (či provinčnosti) samotného zhotoviteľa fresky (litere *A* chýba plasticita a trné), ktorým bol tzv. Majster ochtinského presbytéria. Podobným prípadom sú majuskulné litery *A* a *T* (vo funkcii verzálok) na nástennej malbe z roku 1446 v Kyjaticiach, kde literám chýba plasticita a trňovité zakončenie. Malby čiastočne odkryl I. Groh v roku 1894, ďalej J. Josefík a L. Székely v rokoch 1980 a 1985. Reštaurované boli v rokoch 1986 až 1989.³⁸

Omnoho konzekventnejšie uplatňovanie charakteristík gotickej majuskuly pozorujeme na nástenných malbách v Kraskove z druhej polovice 14. storočia. Tá sa tu nachádza iba na dvoch miestach – v nápisovej páske, ktorú drží býk (symbol evanjelistu Lukáša) zobrazený v južnom poli klenby v presbytériu,³⁹ a v nápisovej páske pri archanjelovi Gabrielovi na víťaznom oblúku zo strany lode (obr. 2).⁴⁰ V oboch prípadoch nápis začína gotickou majuskulou a pokračuje gotickou minuskulou. Majuskulné litery sú výrazne plastické, nie-

³⁵ Napr. v Honte sa najstarší *titulus* zachoval až z 3. tretiny 14. storočia a to na freske v Kostole sv. Mikuláša v Szadiciach. KOREKÁČ, Stredoveké epigrafické písma v Honte, s. 477.

³⁶ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 71-73.

³⁷ Napr. na území Nitrianskej stolice sa zachovalo až 17 nosičov s nápisom vo vrcholnogotickej majuskule. GAHÉR, Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650, s. 56-73.

³⁸ TOGNER, Milan. Stredoveká nástenná malba v Gemeri. Bratislava 1989, s. 176.

³⁹ S(ANCTVS) LVCAS + eva(n)geli//s//ta.

⁴⁰ AVE MARIA [gratia] plena domin(us).

ktoré časti písmen sú ozdobne zdvojené, napr. brvno litier *A*, drieky litier *V* či dokonca uzavretie oblúčika v literách *C* a *E*. Litera *U* má ešte tvar písmena *V* a oba drieky sú v hornej časti spojené, no *M* oblúčiky v dolnej časti spojené nemá (aspoň podľa súčasného dochovania). Písmená majú ozdobné serify a v niektorých prípadoch aj trne (napr. na zakončeníach písmena *I*, *R*, *S*). Litera *R* má zároveň zahnuté rameno a litera *I* nodus v strede drieku. Financovanie výmalby kraskovského kostola možno prisúdiť tunajším zemepánom, ktorými v druhej polovici 14. storočia boli páni zo Sečian – Mikuláš, zvaný Koňa a jeho syn Frank zo Sečian.⁴¹ Malby realizovala dielňa s výraznou orientáciou na talianske trecento, podľa M. Tognera to bol tzv. Majster kraskovských malieb a jeho pomocník.⁴²

Obr. 2. Vrcholnogotická majuskula a gotická minuskula na nástennej malbe v Kraskove (2. polovica 14. storočia). Foto: autorka, 2023.

Nápis na gotickom kalichu zo Štítника opäť kombinuje gotickú majuskulu s čoraz viac prevládajúcou gotickou minuskulou. Majuskulný text na hornom a dolnom krčku⁴³ začína znakom dvojkriža a dá sa identifikovať na základe majuskulného *E*. Litera *I* má na svojom drieku nodus. I. Cónová vznik kalicha datuje okolo roku 1400,⁴⁴ E. Wetter už do polovice 14. storočia. Kvôli chýbajúcim zlatníckym značkám je ťažké identifikovať dielňu alebo zlatotepca, v ktorej boli liturgické predmety vyrobené.⁴⁵ Podobne aj M. Čovan vyzýva na opatrnosť pri datovaní liturgických predmetov, pričom na základe ornamentálnych prvkov datuje kalichy z Kobýl, Brezovičky a Kysaku s nápismi v gotickej majuskule do 14. storo-

⁴¹ SKALSKÁ, Zo života stredovekej gemerskej a malohontskej šľachty (K okolnostiam výmalby jej rodových kostolov), s. 41.

⁴² TOGNER, Stredoveká nástenná malba v Gemeri, s. 175.

⁴³ Oba krčky nesú nápis +IESUS. Na rotulli sa nachádza minuskulný text: m/a/r/i/a · / m(ater) / ie(su).

⁴⁴ CÓNOVÁ, Ilona. Gotické zlatnícke liturgické predmety na Slovensku. Diel III (Interný materiál Archívu PÚ SR). Bratislava 1999, s. 156., s. 156.

⁴⁵ WETTER, Evelin. Sakrálné poklady v 14. a ranom 15. storočí: náčrt fragmentárnej tradície na Slovensku. In BURAN, Dušan et al. Gotika: dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava 2003, s. 184, 194.

čia.⁴⁶ Kalich zo Štítnika je najstarším liturgickým predmetom s nápisom z celého Gemera a Malohontu a ako jediný nesie nápis v gotickej majuskule, ktorá sa v 15. storočí postupne úplne vytrácala, preto ho datujeme najneskôr do prelomu 14. a 15. storočia.

Gotická minuskula (14. až polovica 16. storočia)

Do epigrafickej oblasti sa toto písmo dostalo už ako plne vyvinuté z knižnej oblasti približne v polovici 14. storočia. V Uhorsku sa používalo až do prvej polovice 16. storočia, no počas tohto dlhého úseku používania je takmer nemožné rozoznať vývojové fázy (na základe ktorých by sme mohli jednotlivé nápisy presnejšie datovať). Gotická minuskula 14. storočia je charakteristická tým, že dominuje stredné pásmo a horné a dolné dĺžky litier nie sú také výrazné. Inak sa písmo vyznačuje analogickou organizáciou driekov písmen *i, m, n, u*, lámaním ťahov, kolmým postavením driekov na základnej linke, komplikovanými tvarmi písmen *a, g*, drieky dlhého *s* a *f* nezasahujú pod základnú linku a ďalšími sprievodnými znakmi.⁴⁷

Hoci za najprogressívnejší typ nosiča, na ktorom sa začali nápisy vyhotovovať gotickou minuskulou, možno považovať nástenné maľby,⁴⁸ najstarším nosičom s presne uvedeným dátumom použitia gotickej minuskuly v regióne Gemera a Malohontu je náhrobná doska Ladislava Bubeka z roku 1401.⁴⁹ Doska je zamurovaná do steny v severnej pohrebnej kaplnke reformovaného kostola v Plešivci a nápis kopíruje okraje dosky po celom obvode, pričom okraje sú vo viacerých miestach poškodené. Text⁵⁰ sa začína v ľavom hornom rohu znakom nakloneného krížika v tvare písmena *x*, jednotlivé slová sú oddelené bodkou v tvare kosoštvorca v strednom pásme. Písmená *e, r, t* tu sú s krátkym zavínutým ozdobným zvislým ťahom, litery *l, b* a dlhé *s* výrazne zasahujú nad vrchnú linku. Zaujímavý je konkrétny tvar písmena *k* (v slove *bubek*), ktoré latinčina používa sporadicky. Nápis je datovaný rímskymi číslicami a obsahuje viacero skratiek bez vodorovnej značky skrátenia – *titulu* (napr. *cu(m)*), prípadne je ako znak skrátenia použitá dvojbodka (*iac:(et)*) alebo bodka v hornom pásme (*d(e)*). Predlohou mohla byť náhrobná doska Juraja Bubeka z roku 1371, keďže obsahom sú si veľmi podobné a išlo o príbuzného Ladislava Bubeka.⁵¹ Analogické kamenné nosiče s reliéfnou alebo vytesanou gotickou minuskulou sa objavujú v takmer každom regióne okolo roku 1400 a spája ich šľachtický, prípadne iný významný objednávateľ.⁵²

⁴⁶ ČOVAN, Stredoveká a ranonoveká paleografia Šariša na príklade epigrafických pamiatok, s. 265.

⁴⁷ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 74.

⁴⁸ ROHÁČEK, Epigrafika v památkové péči, s. 36.

⁴⁹ Ladislav dal dosku vyhotoviť v predtuche smrti a skutočne zomrel až v roku 1403 alebo 1404. Viac pozri: TIHÁNYIOVÁ, Monika. Bubekovci z Plešivca: úspechy a pády jedného rodu v politike a umení. Rožňava 2017, s. 26-28, 135-137.

⁵⁰ + hic · iac(et) · ladislaus / filius · st(ep)h(a)ni · bubek · d(e) · pelseuc[h] · [ma]g(iste)r · tava(r)ni/coru(m) · regaliu(m) · cu(m) · suis / he(re)dib(us) [qu]i · obiit · i(n) · anno · d(omi)ni · m · cccc · p(ri)mo.

⁵¹ Doska sa zachovala v kostole sv. Jána Krstiteľa v Hrhove (Turnianska stolica). Tento nápis na viacerých miestach obsahuje znak skrátenia titulus, ozdobné ťahy na litere *e* a krížik na začiatku nápisu. CSERGHEŐ, Géza – CSOMA, József. Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Beitrag zur Kunst- und Culturgeschichte. Budapešť 1890, s. 11-14.

⁵² Náhrobná doska Petra Berzeviczyho v Brezovici z obdobia okolo roku 1433. ČOVAN, Stredoveká a ranonoveká paleografia Šariša na príklade epigrafických pamiatok, s. 266.; nápisová doska Ctibora mladšieho zo Ctiboríc z roku 1424. GAHÉR, Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650, s. 63.; náhrobná doska richtára Vavrinca z roku 1380. KOREKÁČ, Stredoveké epigrafické písma v Honte, s. 478.

Väčšina nápisov na nástenných malbách z konca 14. storočia bola zhotovená v gotickej minuskule, najmä vďaka technike prevedenia, ktorá je blízka písanému, resp. kreslenému knižnému písmu. J. Roháček dokonca predpokladá, že zhotoviteľmi nápisov na nástenných malbách mohli byť aj gramotní ľudia bez akýchkoľvek remeselníckych znalostí.⁵³ Hodnotiť toto písmo v gemersko-malohontskom priestore je však náročné, pretože dodnes nie je úplne jasné, ktoré časti boli premalované pri ich reštaurovaní v 20. storočí. I keď podľa odporúčaní Uhorskej pamiatkovej komisie bolo akceptované zasahovanie iba do pozadia scén a ornamentálnych bordúr,⁵⁴ súčasný vzhľad niektorých nápisov nezodpovedá vzhľadu gotickej minuskuly a k zmenám mohlo dôjsť už pri práci I. Groha či I. Huszku v prvých rokoch 20. storočia. Prípustné sú ale dve hypotézy: nápisy zhotovili negramotní maliari lokálneho pôvodu, ktorí nápisy odpísali bez príslušného hranatenia a lámania driekov, alebo reštaurátori zo začiatku 20. storočia nerešpektovali nariadenia pamiatkovej komisie (no do nápisov mohli zasiahnuť aj reštaurátori v druhej polovici 20. storočia). Bez pokročilejších technologických metód však zatiaľ nebude možné identifikovať sekundárne maliarske vrstvy na pôvodných nápisoch a tak tento problém vyriešiť.

Z umenovedného hľadiska bol vznik nástenných malieb v Chyžnom, Kocelovciach, Kraskove, Kyjaticiach, Ochtinej, Rákoši, Rimavskej Bani, Rimavskom Brezove, Šiveticiach (gotická vrstva), Štítniku a Žípe stanovený približne do poslednej tretiny 14. storočia až prvej štvrtiny 15. storočia. Okrem nich kostoly v Kyjaticiach a Štítniku majú aj novšiu časť malieb z druhej štvrtiny 15. storočia. Všetky nápisy, ktoré sú súčasťou nápisových pásov v rámci nástenných malieb, možno označiť za nápisy s vysvetľujúcim, resp. komentujúcim obsahom. Podľa J. Šedivého prítomnosť textov identifikujúcich postavy na freskách indikuje rozvinutú písomnú kultúru, kde sa verejnosť neobmedzuje len na rozpoznávanie svätíc alebo apoštolov pomocou obrazových atribútov (napr. sv. Pavol s mečom).⁵⁵ Obsah nápisov na freskách sa vyvinul od jednoduchého striedania mien *MARGARETHA* a *OLIBRI* v legende o sv. Margite Antiochijskej v Šiveticiach až na opis jednotlivých spoločenských stavov v scéne Posledného súdu v Kyjaticiach. I keď nevieme s istotou potvrdiť, aké množstvo tunajšieho obyvateľstva bolo schopné tieto texty prečítať, môžeme predpokladať, že jeho podiel sa s postupným rastom vzdelanosti zvyšoval.

Najvýraznejšie znaky gotickej minuskuly (analogická organizácia driekov, lámanie, striedanie vlasových a tieňových ťahov, osobitné písanie jednotlivých litier, konkrétne tvary litier) možno identifikovať najmä na nástenných malbách v Kocelovciach, Kraskove a Štítniku.⁵⁶ V Kocelovciach sú tieto znaky najzreteľnejšie na klenbe presbytéria, no napr. nápisová páska proroka na severnej strane víťazného oblúka už obsahuje písmo okrúhlejších tvarov. Autorom malieb bol tzv. Majster ochtinského presbytéria a v rokoch 1894 až 1895 ich odkryl a reštauroval I. Groh. V Kraskove sú znaky gotickej minuskuly rovnako prítomné, s výnimkou nápisového pásu na južnej stene presbytéria pod apoštolmi. Tieto malby zhotovil tzv. Majster kraskovských malieb, pričom ich reštaurovali I. Huszka (1906) a neskôr L. Székely, J. Josefík a I. Žucha (1983–1986). V Štítniku sa výrazné črty gotic-

⁵³ ROHÁČEK, Jiří. Příspěvek k paleografii nápisového písma české nástenné malby. In *Umění / Art*, 1993, roč. XLI, č. 3-4, s. 276-277.

⁵⁴ BUDAY, Peter. István Gróh a dokumentovanie stredovekých nástenných malieb v Uhorsku. Rožňava 2021, s. 19-22.

⁵⁵ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 135.

⁵⁶ Prepisy nápisov na nástenných malbách kvôli ich rozsahu a zložitej pozícii neuvádzame, budú však súčasťou pripravovanej monografie.

kej minuskuly nachádzajú najmä pri výjave podobenstva o hrivnách a v cykle o siedmich sviatostiach (okrem nápisov v knihách, ktorých písmo je takmer gotickou kurzívou). Ostatné nápisy na južnej stene a víťaznom oblúku už možno zaradiť k zbežnej minuskule. Autorom týchto malieb bol anonymný maliar ovplyvnený talianskym quattrocentom. Reštaurované boli I. Grohom v rokoch 1908 až 1909. Za najneskoršie použitie gotickej minuskuly na omietke v rámci gemersko-malohontského regiónu možno považovať nápis v presbytériu štítnického kostola, datovaný rímskymi číslicami do roku 1460, ktorý však už nie je súčasťou ikonografického výjavu, ale informuje o fundátorovi renovácie kostola. Uvedené nápisy môžeme úrovňou kaligrafie zaradiť k strednému typu, teda k tzv. jednoduchej gotickej minuskule. Najvyšší kaligrafický typ sa v nápisovej oblasti vyskytuje len výnimočne.

Menej dôsledné uplatnenie typických znakov gotickej minuskuly možno pozorovať v ďalších lokalitách. V Chyžnom, kde pracoval žiak Majstra ochtinského presbytéria, bola výmalba reštaurovaná P. J. Kernom v roku 1936. V presbytériu v Kyjaticiach, ktoré vytvorila bližšie neurčená maliarska dielňa, boli malby čiastočne odkryté už v roku 1894 I. Grohom, a následne J. Josefíkom a L. Székelym (1980, 1985), pričom kompletná obnova prebehla v rokoch 1986 až 1989. Na severnej stene toho istého kostola sú litery len sčasti lámané a tvarovo zaoblené, čo možno pripísať premalbe. Na obr. 3 je nápis (na tej istej stene) od litery S nečitateľný, pravdepodobne prepísaný. Nad páskou sú znázornené ženy so svätožiarami, preto text mohol znieť: *Turba sanctorum virginum.*

Obr. 3. Gotická minuskula a jej nedokonalé reštaurovanie na nástennej malbe v Kyjaticiach (1446).

Foto: autorka, 2023.

V Ochtinej sa typické črty písma vyskytujú najmä v nápise pri archanjelovi Gabrielovi. Zvyšné nápisy sú buď zagulatené, alebo nečitateľné, ako napríklad páska pri anjelovi na špalette okna. Autorom bol tzv. Majster ochtinského presbytéria a výmalby reštauroval I. Groh v rokoch 1893–1894 a 1906–1907. V Rákoši boli litery v presbytériu reštaurované v roku 1906 I. Grohom, pričom majú výrazne zagulatené formy v porovnaní s nápisom v malbe knihy v hlavnej lodi, objaveným až v roku 1992. V Rimavskej Bani sú tvary písmen v presbytériu aj v lodi výrazne zjednodušené – absentuje lámanie aj kontrast medzi vlasovými a tieňovanými ťahmi. Malby boli odkryté I. Grohom (1893–1895) a reštaurovali ich M. Staudt st., M. Marianinová a A. Kuc (1956–1958).

Podobný stav je aj v Rimavskom Brezove, kde sa zachovalo iba niekoľko písmen. Počas prestavby kostola v rokoch 1887–1893 boli nástenné malby značne premalované I. Möllerom a J. Huszkom. M. Togner autorstvo týchto malieb pripisuje dielni tzv. Majstra ochtinského presbytéria. V šivetickej rotunde sú nápisy v gotickej minuskule dochované len fragmentárne – gotickú vrstvu malieb odkryl a konzervoval I. Groh v roku 1911, ďalšie odkrytie realizovali J. Josefík a M. Togner v roku 1976. V Žipe sa zachovalo len niekoľko slabovo viditeľných písmen, pričom výtvarné spracovanie tamojších malieb sa výrazne odlišuje od ostatných príkladov nástennej výzdoby v Gemeri a Malohonte. Reštaurované boli A. Leixnerom a J. Pakanom v rokoch 1972 až 1976.⁵⁷

Medzi špecifické znaky gotickej minuskuly v nástenných nápisoach patrí najmä používanie skratiek, oddeľovacích znamienok a charakteristických písacích prvkov. V Koceľovciach sa vyskytuje skratková značka pre *pro-*, najmä v slove *p(ro)feta*, vodorovný titulus ako znak skrátenia sa zachoval na severnej stene kostola v Kyjaticiach. V Štítniku je doložená skratková značka pre *quinq(ue)*.

Oddeľovacie znamienka sa v jednotlivých lokalitách líšia – v Kraskove sa využíva krížik, v Kyjaticiach zvlnený kosoštvorec, v Ochtinej bodka (pravdepodobne pôvodne kosoštvorcová forma), a v Rákoši dvojbodka vytvorená z dvoch kosoštvorcov (v malbe knihy vedľa presbytéria). V Štítniku sú používané kosoštvorce s vlasovými ťahmi alebo bodky umiestnené v strednom pásme. V tom istom kostole sa navyše verše zo Svätého písma často začínajú krížikom.

Značnú výpovednú hodnotu majú aj ozdobné zvislé vlasové ťahy na písmenách *r* a *t*, ktoré sú typické najmä pre rané 15. storočie. Tieto prvky možno pozorovať v Koceľovciach, Ochtinej, v presbytériu kostola v Rákoši a taktiež v Štítniku a vznik týchto malieb by teda mohol byť na základe paleografickej analýzy posunutý do prvej štvrtiny 15. storočia (M. Togner ich datuje do poslednej tretiny 14. storočia). Na severnej stene v Kyjaticiach sa zároveň predpokladá výskyt tzv. skrinkového písmena *a*, hoci jeho prítomnosť zatiaľ nie je jednoznačne doložená (tvar mohol vzniknúť premalbou).

V regióne Gemera a Malohontu sa zachovalo viacero kalichov s nápisom v gotickej minuskule. Minuskula je súčasťou súvislého nápisu na kupe kalicha (napr. kalich z Tisovca, Ochtinej, Gočaltova), alebo ako jednotlivé písmená na krčkoch či rotulloch (napr. kalich z Kyjatíc, Rimavskej Píly). Zo všetkých zmienovaných sa javí kalich z Tisovca ako najstarší, datovať ho môžeme do prvej tretiny 15. storočia. Litery *e*, *r* majú totiž vlasové ťahy a v celom nápise dominuje stredné pásmo (horné dĺžky *l* a dlhého *s* nepresahujú vrchnú linku,

⁵⁷ Všetky informácie o autorstve a reštaurovaniach nástenných malieb sme čerpali z publikácie: TOGNER, Stredoveká nástenná malba v Gemeri, s. 172-189.

rovnako ani dolná dĺžka litery *p* nepresahuje základnú linku).⁵⁸ Jednotlivé slová nie sú od-
delené deliacim znakom, označený je iba začiatok nápisu (kosoštvorec v strednom pásme)
a v jednom prípade sú slová označené kosoštvorcom s vlasovými ťahmi.⁵⁹ Rovnako ako
pri nástenných malbách, aj tu predpokladáme, že zhotoviteľom bol gramotný remeselník
alebo postupoval podľa predlohy, nápis totiž obsahuje viacero ustálených skratiek, použí-
vaných aj v knižnej oblasti (no nie vždy s označením, iba v dvoch prípadoch sú použité tri
vertikálne spojené kosoštvorce).⁶⁰

Nápis na kalichu z Ochtinej má rovnako horné a dolné dĺžky potlačené na minimum,
litera *e* je s ozdobným vlasovým ťahom, no *r* už nie. Na začiatku textu⁶¹ na kupe je veľká
heraldická ruža, na oddelenie ďalších slov menšia ruža, prípadne znak v tvare malého *x*
alebo bodka v strednom pásme. Narozdiel od kalichu v Tisovci však nápis nemá zmyslu-
plný obsah, ale zobrazuje abecedu, čo vytvára priestor pre viaceré hypotézy o gramotnosti
a cieľoch zlatníka pri zhotovovaní tohto nápisu.⁶²

Rod Zápoľských získal panstvo Jelšava v poslednej tretine 15. storočia a do tunajších
kostolov zadovážil viaceré hodnotné umelecké diela, medzi nimi aj hlavný oltár do kos-
tola v Revúcej. Neskorogotický oltár pochádzal pravdepodobne z dielne Jána z Levoče⁶³
a dodnes sa z neho zachovala socha sv. Vavrinca, po jeho bokoch sv. Leonard, neznámy
biskup a na okrajoch štyri vyobrazenia zo života sv. Quirína. Kruhový nápis v svätožiare
sv. Leonarda (obr. 4) bol vyhotovený technikou brokátovania – text v gotickej zbežnej
minuskule bol najprv vymodelovaný v sadre a potom pozlátený. Nápis takmer neobsahuje
striedanie vlasových a tieňových ťahov, litera *s* je zrkadlovo otočená (čo mohlo vzniknúť
omylom zhotoviteľa pri tvorbe sadrovej formy) a oddeľovacie znamienko je v tvare koso-
štvorca v strednom pásme.⁶⁴

Gotická minuskula ako nápisové písmo sa udomácnila aj na liatych nosičoch, pri-
čom v skúmanom regióne sa ich zachovalo obmedzené množstvo. Ozdobné vlasové ťahy
na písmenách *e* a *r* a krížiky vo funkcii delidla sa nachádzajú na krstiteľnici z roku 1474
v Štítniku.⁶⁵ Jediný stredoveký zvon z celého Gemera a Malohontu sa nachádza v Gemerskej
Polome. Oddeľujúce znamienko má podobu bodky v tvare kosoštvorca v strednom pásme,
z ktorého nahor aj nadol vyrastá vlasový ťah a písmeno *r* má uprostred drieku zhrubnutie

⁵⁸ To však mohlo byť dané aj snahou zlatníka dodržať kaligrafiu celého nápisu – teda nepresiahnuť dve vyzna-
čené linky po obvode celej kupy, ktoré ohraničujú šráfovaný priestor ako podklad gravírovaného nápisu.

⁵⁹ Nápis na spodnom krčku: *i/e/s/u/s*. Nápis na kupe: *· ec(ce) no(vu)m Calice(m) saluta(t)is · ani(marum)*
pia(rum). Litera *C* je zvýraznená, resp. deformovaná?

⁶⁰ Súpis pamiatok Slovenska a E. Kušnierová datujú kalich (v identifikačnom liste hnutelnosti, uložený na far-
skom úrade v Tisovci) do roku 1413. Pravdepodobne vychádzali z vizitácie ev. superintendenta Samuela Ni-
colaya, ktorý Tisovec navštívil 14. júna 1804. V zápise z vizitácie zaznamenal, že nápis na kalichu obsahuje
chronostichon a ten udáva rok výroby 1413. Z nášho pohľadu sa chronostichon v nápise nenachádza, v ná-
pisoch v gotickej minuskule sa ani nepoužíval. Evangélikus Országos Levéltár (ďalej len EOL), f. Canonica
Visitatio, Visitatio superintendentalis senioratus Kis-Hontani, A. D. 1804, s. 159. Dostupné na internete:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tiszai_02_Kishont_1804/?pg=159&layout=s; 15.05.2026.

⁶¹ Nápis na kupe: *+ npnc · pioerat · ucabc · eghiklmn · pqr-st*. Viaceré písmená tvoriace nezrozumiteľný obsah
sa nachádzajú aj na hornom krčku, na vrchnej strane nodusu, na siedmich rotuloch a na spodnom krčku:
abcdef // o[]_]cud? // a-ge?o-c-b // sososo.

⁶² Viac o kalichu z Ochtinej pozri: CEHUĽOVÁ, Epigrafická kultúra okresu Rožňava do roku 1650, s. 17.

⁶³ SKALSKÁ, Monika. Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku: k osídleniu severného Gemera. Martin 2009,
s. 274-275.

⁶⁴ Obsahuje nápis: *sanctus · leonhardus · ora · pro no(bis)*.

⁶⁵ Text: *+ hoc + opus + factum + est + in + honore + asumptione + beatissime + virginis + marie + 1454*.

vyrobil v roku 1511 pre Spišskú Sobotu.⁷² Po prasknutí niekedy v druhej polovici 19. storočia vďaka rožňavskému biskupovi Jurajovi Schopperovi odolával svojmu roztaveniu. I keď unikol organizovanému ničeniu zvonov v rokoch 1915 až 1917, na nátlak veriacich bol roztavený v roku 1930 v dielni moravského zvonolejára Rudolfa Manouška, ktorý z neho odlial nový zvon s tým istým nápisom.⁷³

Gotická bastarda (15. storočie)

Toto písmo bolo do epigrafickej oblasti opäť prebraté z diplomatickej a knižnej, pričom vzniklo zmiešaním spôsobu zápisu gotickej minuskuly s konkrétnymi tvarmi litier, ktoré boli charakteristické pre gotickú kurzívu. Často sa používala pre nápisy typu grafiti, no mohla sa vyskytnúť aj na iných typoch nosičov. Neskorogotický kalich z Rimavskej Píly má na spodnom a hornom krčku vygravírované písmená (a sekundárny nápis v novovekej kapitále z roku 1688 sa nachádza na reverze základne). Litery gotickej bastardy na krčkoch sú všetky vertikálne obrátené (*sic!*). Mohlo to byť spôsobené negramotnosťou zlatníka, ktorý písmená vygravíroval podľa predlohy, aj keď im nerozumel. Písmeno s uprostred slova má dlhý tvar, na konci je chrbtové, čo je charakteristický znak gotickej bastardy.⁷⁴

Jednooblúčikové *a* prebrané z gotickej kurzívy sa nachádza aj na kachlici z Rimavských Janoviec a na kachlici z lokality Kurinec – Barátkút neďaleko Rimavskej Soboty. Obe kachlice z druhej polovice 15. storočia obsahujú ten istý nápis, pričom v oboch je zaujímavý tvar litery *y*, ktorej chýba spodná slučka.⁷⁵ V archeologickej lokalite Barátkút (Mníchova studňa), sa podľa A. Botoša nachádzala grangia, t.j. hospodársky dvor – majer, ktorý mohol vlastniť kláštor v Rimavských Janovciach a ktorý pomáhal zabezpečovať jeho hospodársky chod. Lokalita je situovaná približne 3 km od zaniknutého kláštora, no okolnosti vzniku týchto pecí sú neznáme. Pozostatky ďalšej kachľovej pece sa našli na vrchu Kapla, kde stál niekdajší hrad Lorántfiovcov. Jedna z kachlíc má takmer rovnaké vyobrazenie (nápis je umiestnený v hornom poli, stredné pole tvorí motív stĺpa s obtočenými plastickými lištami a v dolnom poli sú strapce hrozna) a litery ako kachlica z lokality Kurinec.⁷⁶ Podľa A. Botoša boli pravdepodobne zhotovené v banskobystrickej kachliarskej dielni, pretože táto umiestňovala na svoje kachlice uhorský erb. Ten sa zachoval práve na ďalšej kachlici z hradu Kapla pri Širkovciach.⁷⁷

Gotická kurzíva a polokurzíva (15. a 16. storočie)

Toto písmo vzniklo z potreby rýchleho zápisu v diplomatickej oblasti, tvary písmen sa teda čo najviac zjednodušovali, spájali (v prípade polokurzívy iba čiastočne), ustúpilo lámanie a pribudol efekt pílkových zúbkov (pri sebe stojace litery *i*, *m*, *n*, *u* boli ťažko čitateľné – podobný jav ako analogická organizácia driekov v gotickej minuskule). Kurzíva

⁷² SPIRITZA, Juraj. Biografický slovník zvonolejárov činných na Slovensku v druhom tisícročí. Bratislava 2002, s. 13.

⁷³ DUBOVSKÝ, Revúcke kostoly, zvony a ich tvorcovia, s. 74-76.

⁷⁴ Nápisy na krčkoch: *i/e/h/s/u/s // c/r/is/t/u/s*.

⁷⁵ Na kachlici z Rimavských Janoviec sa nachádzajú delidlá v tvare kosoštvorcov s vlasovými ťahmi: · maria ·

⁷⁶ Nápis v gotickej bastarde: *ma[rya]*.

⁷⁷ Jedna z ďalších kachlíc z hradu Kapla zobrazuje sv. Barboru spolu s nápisom v gotickej minuskule: *sa-cta / barbara*. (písmeno *n* v slove *sancta* nahradené bodkou v hornom pásme, písmená *ct* spojené ligatúrou, dvojbrušková *a*). BOTOŠ, Alexander. Archeologický výskum na zaniknutom hrade Širkovce-Kapla (okres Rimavská Sobota). In *Archaeologia historica*, 2015, roč. 40, č. 1, s. 105.

však nevyhovovala potrebám nápisového písma, ktoré malo byť čo najviac čitateľné a čo najjednoduchšie na zhotovenie. Používala sa teda iba pre nápisy typu grafiti, pričom ich autori vyryli kurzívou do omietky vety s najrôznejším obsahom.

Jedno z najstarších grafiti na území Gemera a Malohontu⁷⁸ je vyryté do nástennej maľby na východnej stene evanjelického kostola v Kraskove.⁷⁹ Ako znak skrátenia je tu použitý vodorovný ťah. Zvláštnosťou sú krúžky vyryté nad každú z arabských číslic letopočtu. Nápis dobre ilustruje sťažnú identifikáciu autorov grafiti, keďže často poznáme krstné meno, lokalitu, odkiaľ autor prišiel (v neskoršom období aj priezvisko) a rok, v ktorom daný kostol navštívil, no kvôli chýbajúcim matričným záznamom v stredoveku je takmer nemožné týchto ľudí presne identifikovať.

Scéna nesenia kríža z rotundy v Šiveticiach sa zachovala ako transfer (č. O 3034), ktorý pri odkryve staršej, románskej vrstvy zachoval reštaurátor Peter J. Kern v roku 1936. V súčasnosti je tento transfer vystavený v kaplnke sv. Štefana Uhorského vo Zvolenskom zámku. Vľavo sa nachádzajú vojaci, uprostred Ježiš a vpravo je Šimon Cyrenejský (?). V priestore pod jeho krkom bolo vyryté krátke latinské grafiti typu *hic fuit...*⁸⁰ Písmeno *d* má polokurzívny tvar (slučka smeruje sprava hore) a charakter zápisu nemá ďaleko od efektu pílkových zúbkov. O niečo zaujímavejšie, štvorriadkové grafiti sa nachádza pár centimetrov nad ním.⁸¹ Litery už nie sú spájané, sú celkom dobre čitateľné a nevyskytuje sa tu efekt pílkových zúbkov. Na začiatku nápisu je verzálka *I* v tvare číslice 3. Použité sú tiež dva tvary písmena *d*: v slove *die* okrúhle a v slove *denarios* ako kurzívne. Na označenie čísel sú použité arabské číslice a starší typ číslice 4 v tvare slučky. Toto grafiti vzniklo počas obdobia, keď rotunda slúžila rímskokatolíckemu obradu a zhotoviteľ si takto mohol poznačiť napr. vyzbierané milodary od veriacich(?).

Ranohumanistická kapitála (koniec 15. až 1. tretina 16. storočia)

Renesančná estetika začala ovplyvňovať vzhľad gotického písma najprv v Itálii a odtiaľ prenikali goticko-humanistické písma aj do zvyšku Európy. Keďže inšpirácia antickou sa prejavila aj v epigrafickej oblasti, do popredia sa opäť dostala kapitála, od tej antickej sa však líšila viacerými nekapitálnymi tvarmi. Kvôli nie úplne záväznému kánonu teda môžeme hovoriť o ranohumanistickej majuskule,⁸² resp. ranohumanistickej kapitále.⁸³ Písmo vzniklo v Itálii v druhej tretine 15. storočia a v Uhorsku sa šírilo o generáciu neskôr. Používanie tohto písma v poslednej tretine 15. storočia a v prvej tretine 16. storočia vo viacerých regiónoch potvrdzuje fakt, že toto písmo sa používalo ako písmo prechodné (v zmysle prechodu medzi stredovekom a novovekom, nie v zmysle prechodu od antickej k novo-vekej kapitále).⁸⁴ Toto dobre čitateľné písmo sa vyznačovalo nodusmi na driekoch, zrkad-

⁷⁸ Michael de corona? an(n)o d(omi)ni 1429 2. Za číslicou 2 nasleduje neidentifikovaný znak.

⁷⁹ ČOVAN, Medieval and Early Modern Graffiti Inscriptions in Gemer Region, s. 35.

⁸⁰ hic fuit michael de nova ec(c)ll(es)ia.

⁸¹ In die s(an)cti tho(m)e [4?] d(enarios) / in die mi(chae)le 37 d(enarios) / In die s(an)cti []ho 6 d(enarios) / In die s(an)cti Io(sephi) 4[] d(enarios).

⁸² Toto pomenovanie uprednostňuje J. Šedivý a J. Korekáč. ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 80-81.; KOREKÁČ, Stredoveké epigrafické písma v Honte, s. 486-491.

⁸³ M. Čovan a F. Gahér používajú pomenovanie ranohumanistická kapitála. Na Šariši sa zachovalo až 17 nosičov, v Nitrianskej stolici iba 4 nosiče s týmto písmom. ČOVAN, Historické nápisy zo Šariša do roku 1650, s. 46-47.; GAHÉR, Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650, s. 44.

⁸⁴ ROHÁČEK, Epigrafika v památkové péči, s. 32.

lovo obrátenými tvarmi písmen a rozštiepenými vrcholkami a pätkami. Udomácnilo sa najmä na liturgických nosičoch, oltároch a náhrobných doskách.

V Gemeri a Malohonte sa pravdepodobne zachovali iba dva nosiče s týmto písmom, pričom dokladujú vyššie zmienené kategórie nosičov. Neskorogotický kalich z Gočova je zhotovený z pozláteného striebra, litery sa nachádzajú na hornom krčku, na rotuloch a na spodnom krčku (tu iba v každom druhom poli).⁸⁵ Nápis obsahuje skratky označujúce *nomina sacra*. Nachádza sa tu trapézové A; mandľovité O; I s nodusom na drieku.⁸⁶ I. Cónová ho datuje do druhej polovice 15. storočia,⁸⁷ podľa použitého písma mohol vzniknúť v rozmedzí až do prvej tretiny 16. storočia.⁸⁸

Neskorogotický oltár v Chyžnom vznikol v dielni Majstra Pavla z Levoče na objednávku rodu Zápoľských, ktorí Chyžné ako súčasť jelšavského panstva vlastnili od poslednej tretiny 15. storočia (podobne ako Revúcu, ktorú sme zmienili vyššie). Z opačnej strany severného oltárneho krídla je malba

Obr. 5. Ranohumanistická kapitála na oltárnej tabuli s malbou Ukrižovania v Chyžnom (1508). Foto: autorka, 2023.

⁸⁵ IHESVS / IOANES / IH(E)S(VS). Zlatník resp. rytec urobil chybu a miesto skratky IHS urobil text SIH (vychádzame z toho, že skratka začína písmenom S, pretože sa nachádza v poli pod písmenom I, ktorým začína slovo IHESVS).

⁸⁶ Nápis *IHESVS* sa nachádzajú aj na kalichu z Prešova (tu je litera *E* v tvare obrátenej 3 a litera *H* s nodusom) a zo Skalice, oba datované do prvej tretiny 16. storočia. ČOVAN, Historické nápisy zo Šariša do roku 1650, s. 109.; GAHÉR, Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650, s. 100.

⁸⁷ CÓNOVÁ, Gotické zlatnícke liturgické predmety na Slovensku. Diel I, s. 48.

⁸⁸ J. Šedivý písmo hodnotí nesprávne, keďže vychádzal iba z fotografie v práci I. Cónovej a kalich datuje tiež do druhej polovice 15. storočia. ŠEDIVÝ, Juraj. Epigrafické písma z územia Slovenska medzi neskorou gotikou a renesanciou. In TIŠLIAR, Pavol et al. Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava 2008, s. 13.

Ukrižovania (obr. 5) s nápisovou páskou a latinským nápisom (I), druhý nápis sa nachádza na vrchole križa (II). Pod južným krídlom, na bočnej strane predely je maľovaný nápis vo forme letopočtu (III).⁸⁹ Maliar použil typické tvary ranohumanistickej kapitály – trapézové *A*, neuzavreté kapitálne *D*, omegovitý ťah na *H*, mandorlovité *O*, literu *I* s nodusom. Počiatkové písmeno *V* je zvýraznené červenou farbou.

Novoveká kapitála (od konca 15. storočia)

Súbežne s ranohumanistickou kapitálou sa k nám z Itálie šírila aj (rano)novoveká kapitála, ktorá bola oživenou antickou kapitálou (obnovilo sa napr. používanie *V* vo funkcii *U*) s reliktnami gotiky v podobe omegovitého znaku skrátene, ďalej bodkou nad *I* a rozlišovacím znakom v tvare mäččeňa nad *U*. V Uhorsku sa používala od 70. rokov 15. storočia v paleografickej oblasti a o desaťročie neskôr už aj v epigrafickej, kde začala o storočie neskôr úplne dominovať.⁹⁰ Jej používanie počas renesancie a baroka sa vyznačovalo vývojom niektorých tvarov písmen, najmä litery *A*, ďalej vývojom pätičiek (a ich rozštiepenosti) a sklonu samotného písma, ktoré bolo nakoniec úplne kolmé na základnú linku. Ani tieto črty písma však nepostačujú na to, aby sme mohli rozlišovať napr. renesančný a barokový vývojový typ kapitály, preto sa pre toto písmo používa ustálené súhrnné pomenovanie novoveká kapitála.⁹¹

V jednotlivých regiónoch na dnešnom území Slovenska sa prvé epigrafické nosiče s týmto písmom objavujú už v 80. a 90. rokoch 15. storočia. Na prvý pohľad jednoznačné sa javí datovanie prachovnice (obr. 6) s letopočtom 1494 (nápis II.),⁹² ktorá je vystavená v expozícii Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote. Tepaný nápis na železnej hubici (nápis I.) tejto prachovnice by bol v tom prípade najstarším datovaným nápisom v novovekej kapitále z celého Gemera a Malohontu. Tvary písmena *A* na hubici (bez prelomeného brvna) a na paroží (s prelomeným brvnom) sú odlišné, môže to znamenať, že tieto časti boli vyrobené dvomi ľuďmi. Litera *J* (alebo *I*?) má nad sebou bodku, čo je reliktné gotiky. V nápise II. sa nachádza aj minuskulné *n*. Letopočet obsahuje moderný tvar číslice 4, ktorý sa v Uhorsku objavuje na prelome 15. a 16. storočia. Prachovnica s týmto moderným tvarom číslice 4 môže byť jedným z najstarších epigrafických nosičov na dnešnom území Slovenska, (môže ísť o import zo zahraničia, okolnosti nálezu nám dosiaľ nie sú známe), alebo ide o sekundárny nápis so spätným datovaním.⁹³ Jednoznačné datovanie už sprevádza nápis z roku 1509 na pastofóriu v Rožňave.⁹⁴ Ide o nápis prechodného obdobia medzi gotikou a renesanciou, ktorý mieša gotickú minuskulu a novoveku kapitálu. V nápise zhotovenom kapitálou je skrátene označené pomocou titulu (vodorovná čiarka nad písmenom), písmenom *P* s čiarkou na spodnom drieku vo význame -per (charakteristické pre gotickú minuskulu), alebo nadpísaním písmen C, M, E, A. Nachádza sa tu aj

⁸⁹ I. VERE VERE FILIVIS DEI ERAT HO/MO ISTE. (Maliar sa zrejme pomýlil, namiesto *U* v slove *FILIUS* napísal *VI*, resp. zrkadlovo otočené *N*. Biblický text pochádza z Mk 15, 39: Vere hic homo Filius Dei erat.) II. I(HESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM) III. 15(0)8.

⁹⁰ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 83.

⁹¹ ROHÁČEK, Epigrafika v pamätokové péči, s. 29-30.

⁹² Predmet sa nachádza v expozícii Gemersko-malohontského múzea pod inv. č. H 11932 1631. I. HE IO PA. II. An(no). 14/94.

⁹³ Tvary číslic sú príliš ustálené a rozštiepená päťka litery *I* v nápise I. sa používala až v neskoršom období. Za upozornenie ďakujem F. Gahérovi.

⁹⁴ anno · domini · 1509 / HOC · OPVS · FACTV(M) / EST · P(ER) · PETR(V)M · DE · COLO(N)A.

Obr. 6. Novoveká kapitála a arabské číslice na prachovnici (1494?). Foto: autorka, 2023.

tzv. enkláva pri vpísaní písmena E do oblúčika litery P (charakteristický znak novovekej kapitály).⁹⁵

Z obdobia kultúrneho úpadku počas protiosmanských bojov v Gemeri a Malohonte sa epigrafických nosičov zachovalo málo, pribúdali najmä nápisy typu grafiti. V kategórii liatych nosičov sa objavili aj delá, na ktorých boli nápisy zhotovené v novovekej kapitále.⁹⁶ Všetky zachované delá sa nachádzali na hrade Krásna Hôrka a možno práve im padli za obeť staršie gotické zvony z okolitých dedín. Ako bolo spomenuté vyššie, v porovnaní s inými regiónmi sa ich v Gemeri a Malohonte zachovalo omnoho menej. Vo vizitáciách sa zachovali prepisy nápisov na zvonoch, ktoré boli datované až do prvej polovice 17. storočia. Nápis na zvone z roku 1611 v Kraskove⁹⁷ bol zhotovený pravdepodobne v novovekej kapitále, podobne aj nápis na zvone z roku 1650 v Rybníku.⁹⁸ Prepis vizitátorov však neumožňuje bližšiu paleografickú analýzu.

Novoveká kapitála bola obľúbeným nápisovým písmom pre rôzne typy sepulkrálií. V Gemeri a Malohonte sa tieto nachádzali najmä v troch lokalitách – v evanjelickom

⁹⁵ Viac o pastofóriu pozri: CEHULOVÁ, Epigrafická kultúra okresu Rožňava do roku 1650, s. 18-20.

⁹⁶ Ide o tri delové hlavne z roku 1547, ktoré objednal František Bubek z Plešivca, ďalej delo z roku 1547 s erbom rodu Zápoľských, delo z roku 1574 s erbom Maximiliána II. a delo z roku 1597, ktoré odliat Rudolf Binger. Viac o týchto delách pozri: CEHULOVÁ, Epigrafická kultúra okresu Rožňava do roku 1650, s. 22-24.

⁹⁷ VOX EGO SVM RESONANS QVO CHRISTI CONCITAT TURBAM AD LAUDEM PRAECESQVE DEI. FVSA EXPENSIS AVDITORVM KRASZKOVIENSIVM. LVKOVISCHTT ET BABALVSCHKENSIVM EXISTENTE PASTORE D(OMINE) IOH(ANNE) BVBENKIO. IVDICE GEORGIO WANETSIK. AEDITVO ANTONIO WITISZ. M. PHILIP. PISCATORIS ANNO D(OMINI) 1611. (Prepis V. Halajová, vizitátor na prepis použil minuskulné písmo). EOL, f. Canonica Visitatio, Visitatio superintendentialis senioratus Kis-Hontani, A. D. 1804, s. 53. Dostupné na internete: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tiszai_02_Kishont_1804/?pg=53&layout=s; 15.05.2026.

⁹⁸ HAEC TVBA DEI PERTINET AD ECCLESIAM RIBNICIENSEM FVSA PASTORE EXISTENTE PAVLO VALENT ROSENBERG AEDITVO GEORGIO OROSZ IVDICE LAVRENTIO KOREN 1650. EOL, f. Canonica Visitatio, Visitatio Nicolaiana. Senior. Gömöriensis, 1803, s. 330. Dostupné na internete: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tiszai_01-2_Gomor_1803/?pg=324&layout=s; 15.05.2026.

kostole v Štítniku, na hrade Muráň a v kaštieli Betliar. V južnej kaplnke kostola v Štítniku našla svoje sekundárne umiestnenie tumba Štefana Štítnického z roku 1594, ktorej nápis v novovekej kapitále sa vyznačuje vyspelou interpunkciou, keďže na konci vety používa bodky na základnej a tiež otáznik. Hneď vedľa sa nachádza tumba Františka Štítnického, pravdepodobne zhotovená v roku 1602. Ako interpunkcia je tu používaná dvojbodka, čiarka, bodka na základnej linke. Jedenkrát je použitý aj rozdeľovník na oddelenie slabík na konci riadku v tvare dvoch krátkych vodorovných čiarok (*KV=/NVMQ(VE)*).⁹⁹ V kaplnke sa nachádza aj o niečo menej známa kamenná náhrobná doska Antona Szaboa z roku 1622¹⁰⁰ a náhrobná doska Kataríny a Barbory Soldos z roku 1640.¹⁰¹ Okrem nich je tu ďalších 5 náhrobných dosiek z obdobia po roku 1650, ktoré tiež nesú nápisy v novovekej kapitále.

V kaplnke hradu Muráň sa pôvodne nachádzali viaceré sepulkrálie Séciovcov, z ktorých sa zachovali iba 4 a tieto sa dnes nachádzajú v muzeálnej zbierke na hrade Červený Kameň. Na smrtnom štíte Juraja Sécího z roku 1625 a najmä na erbovom štíte Márie Drugetovej z roku 1643 môžeme pozorovať už takmer barokovú estetiku. Latinský kapitálny text je tu zapísaný iba začiatočnými písmenami slov, keďže menovité rozpísanie všetkých prislúchajúcich titulov by si vyžadovalo omnoho viac priestoru, než poskytuje okraj oválneho štítu. Z rakvy Márie Drugetovej sa zachovala aj ozdobná kartuša, na ktorej bol latinský text vygravírovaný v dvoch stĺpcoch. Zaujímavé je použitie grafémy *U* vo význame hlásky *U*, čo je pre kapitálu v tomto období nezvyklé.¹⁰²

Nápisy v národných jazykoch sa od 16. storočia vyskytovali čoraz viac a v skúmanom regióne bola obľúbenou najmä maďarčina. V nemčine sa zachovali iba dva nápisy v novovekej kapitále (viac sa používala fraktúra), konkrétne liturgická misa neznámeho pôvodu z roku 1633¹⁰³ a náhrobná doska Hansa Starckha z roku 1632, uložená v slobodomurárskom

⁹⁹ Obom tumbám sa bližšie venuje M. Tihányiová, ktorá zároveň uverejňuje aj ich prepis. TIHÁNYIOVÁ, Monika. Páni zo Štítnika: putovanie kultúrnymi a hospodárskymi dejinami horného Gemera. Rožňava 2019, s. 215-220.

¹⁰⁰ I. [_ _ EI _ _ / _ _] APIV QVIA / DEO PLACUIT ILLE CHARUS EST HABITV[M] II. [AMPLI]SSIMUS PRUDEN/[TISSIMU]S ET CIRCUMS/[SPECTUS] VIR DOMINUS / [ANTO]NIUS SZABO EX / [HAC E]RUMNOSA MISE/[RIARU]M VALE MIGRAVIT / [IN] COELESTEM PATRIA[M] [ANNO] 16-22 DIE [NOVE/MBRIS AETATIS] SUAE ANNO [_ / _] CVI HOC [_ / _ _] CURA[VIT] / [_ OP _ _] .

¹⁰¹ I. CONDIMVR HOC TVMVLO CATHA[RI]/NA AC BARBARA SOLDOS. VNA QVIB(VS) CHRIS[VS] SPES [_ _ / _ _ _] O GENITAS NEC [_]/RGAE DISSOLVERE. EXEQVIIS, TVMVLO NEC PATER, ARCE DEVS. II. MONVMENTV(M) MEMORIAE [_]OSARV(M) VIRGINV(M) CATHA=/RINAE AC BARBARAE SO=/LDOS DE RVNYA, QVARILLA, / A(NNO) C(HRISTI) 1628 IVNI DIE 28. NATA, VICISSIMQ(VE) A(NNO) C(HRISTI) 1640 DIE / AVG(USTI) 16. D(I)E NATA HAEC VE=/RO A(NNO) C(HRISTI) 1633 DIE DEC(EMBRIS) 3. IN / LVCE(M) F[_ _ _] DEMQ(VE) A(NNO) / C(HRISTI) 1640 [_ _ _] EX HAC / VITA S[_ _ _] ORE SV=/MPTV E[ST _ _] RETV(M) / G(ENE)ROS(S)I D(OMI)N(US) [FRANCISC(VS)] SOLDOS / DE RVNYA. G(ENE)ROSAE Q(VE) SVSAN=/NAE BATHORI DE GAGY BA=/THOR ETC. ERECTV(M) A(NNO) 1640.

¹⁰² Prepisy a ďalšie informácie k epitafom: TIHÁNYIOVÁ, Monika. Sepulkrálne pamiatky šľachtického rodu zo Seče ako súčasť historicko-genealogického výskumu rodu. In Epigraphica & Sepulcralia, Praha 2022, zv. 11, s. 224-229.

¹⁰³ Predmet sa nachádza v expozícii Gemersko-malohontského múzea, inv. č. H9876 1243/64. I. + DEN : DES : MENSCHEN : SO(H)N : IST : KOMEN : ZV : SVCHEN : VND : SELIG : ZV : MACHEN : DAS : VERLOR(E)N.; II. + DAS : BLVT : IHESV : CHRISTI : GOT(T)ES : SO(H)NS : MACHT : VNS : REIN : VON : AL : DAS : BLVT; III. M : C / : D : H / 1633 (iniciálky zrejme označujú meno objednávateľa/zhotoviteľa, ktorého sa nám dosiaľ nepodarilo identifikovať).

pavilóne pri kaštieli Betliar.¹⁰⁴ V tomto nápise sa litera Y používa s dvomi nadpísanými čiarkami a znakom skrátenia je bodka na základnej linke.

Ako ozdobný prvok s memoriálnym charakterom slúžili nápisy v novovekej kapitále na kazetových stropoch a emporách evanjelických kostolov. Kazetový strop evanjelického kostola v Malých Teriakovciach, ktorý tvorí 49 kaziet hexagonálneho tvaru a pripomína včelí plást, vznikol pravdepodobne v poslednej tretine 16. storočia. Maľovaný nápis sa nachádza v kazete zelenej polychromie v treťom rade a v piatom poli od severu.¹⁰⁵ Obsahuje viacero enkláv (vpísanie písmena do iného písmena) a *nexus litterarum* (spojenie písmen).¹⁰⁶ Ďalším nápisom na kazetovom strope z roku 1637 s množstvom enkláv a *nexus litterarum* je nápis v hlavnej lodi evanjelického kostola v Kyjaticiach. Dvojriadkový maľovaný nápis, sprevádzaný renesančnými kvetinovými ornamentmi je umiestnený na druhej drevenej lište (v smere od víťazného oblúka), ktorá spája južnú a severnú stenu kostola.¹⁰⁷ Litera A tu má vždy prelomené brvno a ozdobným prvkom sú nodusy na kosmých ťahoch litery N (v jednom prípade aj na litere V).¹⁰⁸ Narozdiel od týchto maľovaných nápisov je nápis na empori z roku 1629 v Plešivci zhotovený tesaním a okrem vyššie spomenutých znakov toto písmo obsahuje aj nodusy na oblúčku litery D, na brvne litery H a litera Q má zvláštny kurzívny charakter.¹⁰⁹

Kým nápisy boli obľúbeným ozdobným a zároveň vysvetľovacím prvkom nástenných malieb v stredoveku, v ranom novoveku boli tieto maľby najmä v protestantských kostoloch zatierané. Nové nástenné maľby s nápismi však v ranom novoveku pribudli iba sporadicky a v gemersko-malohontskom regióne sa zachovali iba dva takéto príklady. Maľba v tvare tabule (obr. 7) sa nachádza na chóre ochtinského kostola a informuje o prestavbe v roku 1635. Tabuľa je zvýraznená červenou farbou a latinský maľovaný nápis v novovekej kapitále obsahuje literu H s omegovitým brvnom, tzv. enklávu v podobe zmenšených písmen E a I a znak oddelenia slova na konci riadka v podobe dvoch malých čiarok. Gotickým reliktom je značka skrátenia pre -VS v tvare malej deviatky, písmeno G má vlasový odsadzovací ťah pripomínajúci e caudatu, *titulus* ako znak skrátenia nad DNI má v strede oblúček. V závere je dátácia arabskými číslami.¹¹⁰ Nápis v novovekej kapitále na severnej strane presbytéria

¹⁰⁴ I. HIE(R) · RVHET IN GOT DER EHR(E)N / []ESTE VND WEISE H(ERR) HANS STARCKH [] ERALTE INO[/ _ _ _] [A]PRILIS ANNO 1632 IA(H)R SEINES ALTERS 77 IA(H)R(E); II. SORGE MYHE VERDIENST / VNND GROSE EHR(E), / GEHET HIN MEIN SEL BE / GEHRT L[]RNIT MEHR / MICH HAT · VON EVCH BE/RVHREN MEIN GOT, / DER MICH AVF ERDEN / EVCH GEBEN HAT. / MEIN LEIB GEB ICH [DE]R / ERDT ZV PFANDT, / MEIN SEL SCHICK ICH / INS VATTE[R LA]NDT.

¹⁰⁵ MATÚŠKOVÁ, Angelika. Drevené kazetové stropy stredovekých kostolov v Gemeri – Malohonte. In Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote. Rimavská Sobota 2011, s. 166.

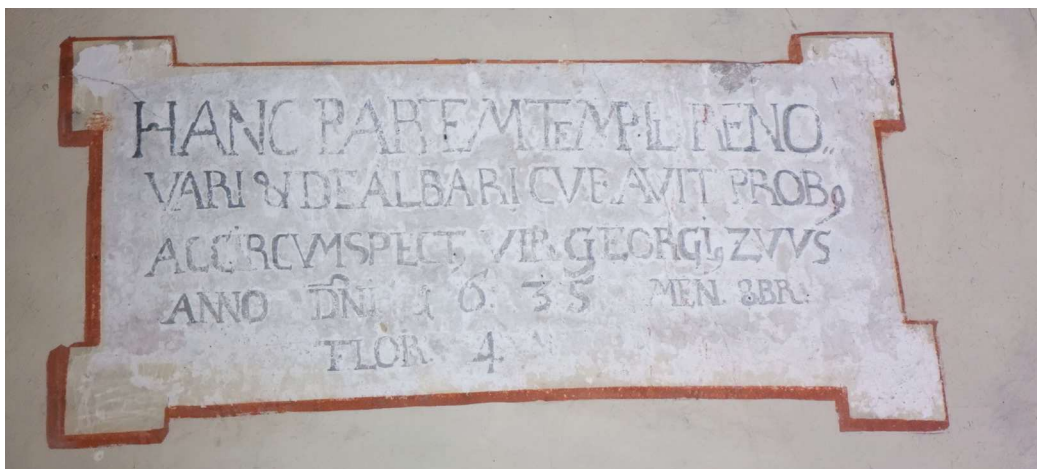
¹⁰⁶ HOC OP(US) / FECIT ANDREAS DEMKO / ALSO TEREKIENSIS MO/TOR UNA DANIELO [_ _] / ZUER OCHU // CUM IMPE(N)/SIS IN SONRUM FELSOFTEXIEN/SI UM PRO EMP(T)ORE IUDICE / GREGORIO MOLNAR JURRES SIMON PAULIN [_ _ _ _ _] / VERO GEORGIO [_ _ _].

¹⁰⁷ MATÚŠKOVÁ, Drevené kazetové stropy stredovekých kostolov v Gemeri – Malohonte, s. 167-168.

¹⁰⁸ IMPENSIS AVDITORVM ECCLAESIAE KIETENSIS: EXISTENTE PASTORE BALTHAZARE GALIKO: IVDICE IACOBO STEPHANIKOV / AEDITVO IOHANNE VHLIAR: VERBVM DOMINI MANET IN AETERNVM HAEC EST VITA AETERNA VT COGNOSCANT TE VER(VM) DEVM: ANNO ·1·6·3·7:

¹⁰⁹ MAT(THAEVS): V: VER(SVS): 9 : BEATI PACITICI (*správne PACIFICI*) QVONIAM IPSI FILII DEI VOCABNVTVR : PSAL(MVS): 84: VII: MELIOR EST DIES VNVS IN ATRIS TVIS QAAM MILLE A LIB?BI: EXTRVCTVM TEMPORE IVDICATVS THOMAE LITERATI ET IOHA(NNIS): NAGY ANNO / VERO : CHRI(STI) : 1629 : NOVE(MBRIS) : 16 : DIE: FECIT : THO(MAS) : MO(?).

¹¹⁰ HANC PARTEM TEMPLI RENO=/VARI ET DEALBARI CVEAVIT (*správne CVRAVIT*) PROB(VS) / AC CIRCVMSPPECT(VS) VIR GEORGI(VS) ZVVS / ANNO D(OMI)NI 1635 MEN(IS) 8BR(IS) /

Obr. 7. Novoveká kapitála v malbe pamätnej tabule v Ochtinej (1635). Foto: autorka, 2021.

v Plešivci vznikol niekedy po roku 1617. V tomto roku bol kostol opravený a po 59 rokoch ruinálneho stavu opäť pripravený na používanie.¹¹¹ Tento nápis narozdiel od ochtianskeho nepripomína fundátora a rok prestavby, ale svojím obsahom reflektuje renesančnú estetiku, keď cituje výrok L. A. Senecu. Aj v tomto nápise je hláska u označená grafémou U.¹¹²

Keďže evanjelická a. v. cirkev a reformovaná cirkev sa tešili podpore gemerskomalohontskej šľachty už v ranom novoveku, zachovalo sa z tohto obdobia viacero epigrafických nosičov, ktoré rímskokatolícka cirkev nevyužívala. Ide napr. o bohoslužobné kanvice a poháre, uchované buď v gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobote alebo vo vlastníctve jednotlivých cirkevných zborov. Nápis na nich zhotovili technikou gravírovania a výnimkou už nebolo ani použitie maďarského jazyka. Najstarší nápis na tomto type nosiča sa nachádza na bohoslužobnej kanvici z Rimavskej Seče z roku 1598, kde sú iniciálky vygravírované dvojitou linkou s trojuholníkovými zakončeniami.¹¹³ Cirkvi v Rimavskej Seči darovala bohoslužobný pohár Anna Gulai, ktorý sa v súčasnosti nachádza v zbierkach Gemersko-malohontského múzea.¹¹⁴ Tento pohár nesie primárny nápis na dne pohára z roku 1600¹¹⁵ a sekundárny maďarský nápis z roku 1652, ktorý kopíruje okraj pohára z vonkajšej strany.¹¹⁶ Drieky a brvná v písmenách D, E, I, M, N, T sú zdvojené. Litera I vždy obsahuje aj bodku, litera G je v tvare „kosáka“. Začiatok je riadka označený škrtaným x. Obdobné znaky má aj maďarský nápis na ďalšom bohoslužobnom pohári z Rimavskej Seči (bez datovania), čo môže odkazovať na toho istého zhotoviteľa, ktorého

FLOR(ENOS) 4. Celý nápis je realizovaný ako tzv. *scriptura continua*, pre lepšiu čitateľnosť ho tu prepisujeme už s medzerami.

¹¹¹ Krisztina Ilkó identifikovala nápis ako Senecov výrok: *Nikto nie je nešťastnejší, ako ten, kto nikdy nebol nešťastný*. KOREŇ, Peter. Ref. kostol v Plešivci. In *Gotická cesta* [Online]. B.m., 2014. Dostupné na internete: <https://gotickacesta.sk/konferencia-2014-ref-kostol-v-plesivci-koren/>; 15.05.2026.

¹¹² [NIHIL INFELICI]US · EO · CUI · NIHIL / [UNQUA]M · EVENTIT : ADVERSI.

¹¹³ R(IMA) SZ(ECH) / I A / A // 1.5-98 // S.

¹¹⁴ Inv. č.: H 228 1326.

¹¹⁵ W / M // 1 / 600 J.

¹¹⁶ + EN AZ NEHAJI TURI IÁNOSNAK MEGMARADOT ÖZVEGE GULAI ANNA ASZONI ATTAM // + EZT AZ POHART AZ RIMA SECI EC(C)LESIIANAK AZ ISTEN ANIA SENT EGIHAZANAK EMLEKE // ZETIRE AZ URNAK VOCORAIANAK KISOLGALTATASARA : ANNO DOMINI 1652. Nápis zhotovený ako tzv. *scriptura continua*.

meno nepoznáme.¹¹⁷ Poznáme ale meno objednávateľa, ktorým bol Štefan z gemerského rodu Ivocs, ktorý bol v roku 1679 podžupanom Gemerskej stolice.¹¹⁸

Humanistická minuskula, kurzíva, polokurzíva (od konca 15. storočia)

Triáda humanistických písiem vznikla snahou o sčitateľnenie gotických písiem v Itálii, keď sa renesanční vzdelanci omylom inšpirovali karolínskou minuskulou, ktorú pokladali za antické písmo. V epigrafickej oblasti však ľahko čitateľná humanistická minuskula ďaleko zaostávala za používaním novovekej kapitály a dokonca aj fraktúry (ktorá bola ťažšie čitateľná kvôli tzv. sloním chobotom na verzálkach). Od 15. do 19. storočia sa používala iba pre latinské nápisy¹¹⁹ a presadila sa ako nápisové písmo na nástenných maľbách a oltároch. Oproti karolínskej minuskule sa líši bodkou nad literou *i* a členením textu na vety a slová. Kurzíva sa od nej líšila tvarom písmen *a*, *f*, *g*, *r*, ktoré prevzala z gotickej kurzívy.¹²⁰ V Gemeri a Malohonte sa spomínané typy humanistických písiem zachovali v podobe latinských maľovaných nápisov na štítnických epitafoch, latinských slov uprostred nemecského fraktúrneho nápisu v Dobšinej¹²¹ a grafitov zo 16. a 17. storočia vo viacerých gemersko-malohontských kostoloch.

V štítnickom kostole sa nachádza až 12 drevených epitafov a 2 mortuária. Spolu 3 epitafy, ktoré vznikli pred rokom 1650 (a chronologicky spadajú do nášho výskumu) nesú latinský maľovaný nápis v humanistickej minuskule, ktorý je vždy kombinovaný s novovekou kapitálou. Ide o epitaf Kataríny Basso z roku 1632, epitaf Salome, dcéry Andreja Dubniczayho z roku 1632 a epitaf Martina Waxmanna z roku 1639 (minuskulný text je tu značne poškodený). Pre nápisy týchto epitafov je spoločné používanie diftongu *ae*, ligatúry *-st-* (tieto znaky prebrala humanistická z karolínskej minuskuly) a značka & pre spojku *et*. Zaujímavým je aj obsah týchto nápisov – ranonovoveká spoločnosť sa už neuspokojila s biblickými citátmi a stručnou charakteristikou zosnulého. Moderné boli vtedy rôzne básne (podľa E. Kušnierovej vznikli ako ohlasy starovekej antickej príležitostnej poézie)¹²² a príslovia¹²³ podľa renesančnej a neskôr barokovej estetiky.

¹¹⁷ Tento pohár je vo vlastníctve cirkvi v Rimavskej Seči. Nápis: + NEHAI · NEMZETES · IDÖSBIK · IVOCS · ISTVAN · A · DTA · I(STE)N DICSÖ/SEGERE · A · RI(MA): SZETSI. ECLESIA RA – EZ POHART.

¹¹⁸ NAGY, Iván. Ivócs család. (Ragályi). In Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. kötet [Online]. Pest 1857, s. 269-270. Dostupné na internete: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/otodik-kotet-356E/ivocs-csalad-ragalyi-3FBB/>; 15.05.2026.

¹¹⁹ ROHÁČEK, Epigrafika v památkové péči, s. 39.

¹²⁰ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 84-85.

¹²¹ Pamätná tabuľa v Dobšinej, ktorá vznikla niekedy medzi rokmi 1585 a 1627. Pozri CEHULO VÁ, Epigrafická kultúra okresu Rožňava do roku 1650, s. 24-25.

¹²² Pre epitaf Kataríny Basso zložil kompozíciu rektor latinskej školy v Štítniku Šimon Abrahamides (prepis nápisu V. Halajová): Exuvias hac Urna tegit, de Stem(m)ate claro / Prolis, quae fuerat NATA benigna PATRIS / Floridulum ut Florem depiscit flam(m)a calo[is] / Tam subito rapuit mors inopina, piam. / Funereos igi(tu)r RAMOS, tristes[v]e Cupressos / Spargite COGNATI. Causa DOLORIS ADEST / Flete simul tristes CATHARINAM flete Camoena / Occidit en MATRIS, Gloria Spesq(ue) PATRIS. / At quid Fata queror quonia(m) MORS LINEA RERU(M) est! Haec OMNES, haec NOS tristia Fata prement! / Ergo parta QUIES CATHARINAE cernit in ARCE / Coelesti Sanctos Angelicorq(ue) CHOROS / Simon Abrahamides R(ector) S(cholae) / Cz(etneki). Viac ku štítnickým epitafoch pozri: KUŠNIEROVÁ, Edita. Štítnické epitafy – pamiatky výtvarného umenia a renesančnej poézie. In Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote. Rimavská Sobota 2011, s. 158.

¹²³ Napr. nápis na epitafe Martina Waxmanna: [Vive unice Deo, mundo moriare] maligno / [Vel mox in coelum, vel mox migrabis in] Or/cum. Beati Vigila(n)tes Co(n)ti[nuoque] Preca[ntes] / [Martin] Waxman

Z početných grafiti nápisov v humanistickej polokurzíve možno spomenúť grafiti Baltazára Duchoňa z roku 1595 v Kocelovciach, grafiti neznámeho autora z roku 1622 v Ochtinej, grafiti rektora Juraja (názov obce je nečitateľný) v Rybníku, rektora Juraja z Tisovca v Rimavskom Brezove, Andrej z Hybe sa v Chyžnom podpísal dokonca dvakrát, Ján z Poník sa v roku 1568 podpísal v Kyjaticiach a grafiti Martina Malichia v Chyžnom už podrobne opísal M. Čovan. Všetky tieto nápisy spája kombinácia humanistickej polokurzívy s novovekou kapitálou, pričom možno konštatovať, že najviac sa ich nachádza v kostole v Rybníku, ktorého gotické presbytérium je grafitmi doslova posiate. Z paleografického hľadiska je zrejmé, že tieto nápisy zhotovili gramotní ľudia, ktorí sa písaním mohli dokonca živiť (ako notári alebo učители) a tak písmo vykazuje tie isté znaky ako v diplomatickej oblasti (hoci ich vyrytie do omietky si vyžadovalo väčšiu námahu a z toho prameniaku menšiu gúlatosť).

Fraktúra (od polovice 16. storočia)

Druhou vývojovou líniou gotickej minuskuly bola v zaalpskej oblasti fraktúra, ktorá sa v nápisovej oblasti presadila ako písmo pre národné jazyky. Svojich objednávateľov našla najmä v meštianskom prostredí, kde sa pod vplyvom reformácie stali národné jazyky komunikačným nástrojom v duchovnom a teda aj kultúrnom prostredí. Toto postgotické písmo sa vyvinulo z bastardy a prebralo z nej napríklad jednooblúčikové *a*, *g* a litery *f* a dlhé *s* zasahujúce pod základnú linku. Z neskorogotickej minuskuly prevzalo tvary verzálok, pre ktoré boli typické tzv. slonie choboty – estetické zvlnené ťahy na driekoch písmen. Neskôr pribudla aj dekonštrukcia litier, kde sa pôvodne jednoduché verzálky začali písať viacerými ťahmi (tzv. paralelizácia driekov). Na našom území sa fraktúra začala šíriť v druhej polovici 16. storočia,¹²⁴ no v Gemeri a Malohonte našla do roku 1650 len malú odozvu, čo možno pripísať postupnému úpadku regiónu v dôsledku osmanského susedstva, absencii významnejšieho mestského centra a postupnej periferizácii regiónu.

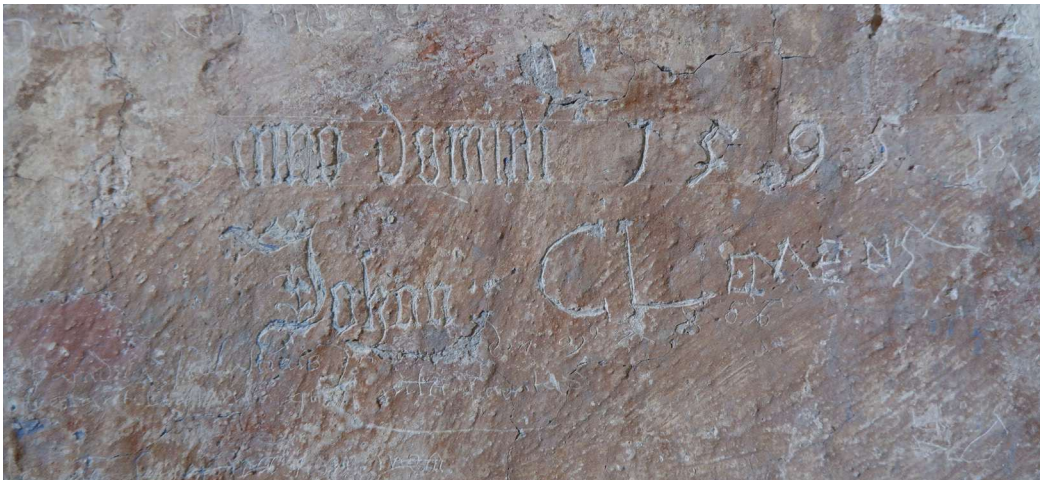
Pravdepodobne najstaršou pamiatkou, na ktorej sa nachádza postgotická fraktúra, je pamätná tabuľa z Dobšinej (spomínaná vyššie pri humanistickej minuskule). Horná polovica nápisu na drevenej tabuli je v latinskom jazyku a je zhotovená v novovekej kapitále. V spodnej časti tabule je v nemeckom jazyku a fraktúrou opísaný priebeh tragickej udalosti z roku 1584, keď bola Dobšiná vypálená a z mesta bolo odvedených 352 ľudí do osmanského zajatia. Každý riadok začína výrazne dekonštruovanou literou a text je zároveň opatrený interpunkciou (bodka, čiarky a výkričník na základnej linke) a skratkami (napr. *und* je označené ako *u.* s háčikom nad písmenom). Tabuľu dal vyhotoviť dobšinský evanjelický farár Žigmund Peczelius, ktorý sa na tabuli podpísal iniciálkami S(IGISMVNDVS) P(ECZELIVS) E(CCLEZIAE) P(ASTOR). Ten pôsobil v Dobšinej medzi rokmi 1585 – 1627, tabuľa vznikla pravdepodobne v tomto období, o čom svedčí aj mravokárny význam textu.¹²⁵

[_ _] Panonis / [_ _] An(n)o 1639 25 Maii. Zničený text doplnený podľa prepisu v: BARTOLOMEIDES, Ladislaus. *Memorabilia provinciae Csetnek: Cum tabellis aeri incis.* Banská Bystrica 1799, s. 276.

¹²⁴ ŠEDIVÝ, Historické nápisy a ich nosiče, s. 85-86.

¹²⁵ ŠMELKOVÁ, Eva. Unikátna pamätná tabuľa v evanjelickom kostole v Dobšinej. In *Dobšiná od Dobšínčana* [Online]. B.m., 2012. Dostupné na internete: <https://dobsincan.estranky.sk/clanky/kulturne-dedicstvo/unikatna-pamatna-tabula-v-evanjelickom-kostole-v-dobsinej.html>; 15.05.2026.

Z roku 1595 pochádza grafiti neznámeho Johana Klemensa(?),¹²⁶ ktoré vo fraktúre vyryl na južnej stene presbytéria evanjelického kostola v Rybníku, v malbe otvoreného hrobu (obr. 8). Zaujímavý je fakt, že pre tento latinský nápis (hoci krátky) nepoužil humanistickú minuskulu. Kaligrafická iniciálka *J* obsahuje aj vegetatívne motívy, nápis teda mohol zhotoviť vzdelaný humanista. Prvý riadok si autor dokonca pripravil linkovaním. Priezvisko *CLEMENS* vzniklo buď sekundárne (keďže tvary písmen sa úplne líšia od predchádzajúcich a sú v novovekej kapitále), alebo autor prvej časti nápisu nemal čas kaligraficky dopísať svoje priezvisko. Keďže s istotou poznáme iba krstné meno autora grafiti, nie je možné ho presne identifikovať.

Obr. 8. Grafiti na nástennej malbe v Rybníku (1595). Foto: autorka, 2023.

Nápisy v slovakizovanej češtine vyhotovené fraktúrou sú na našom území omnoho raritnejšie. Jeden taký sa nachádza v evanjelickom kostole v Štítniku a ide o nápis na epitafe Andreja Fabricia z roku 1646.¹²⁷ Maľovaný nápis pozostáva iba z verzálok fraktúry. Síce nenesie znaky kaligrafickej fraktúry, možno tu pozorovať dekonštrukciu litier *A*, *G* a aj menšie tzv. slonie choboty v písmenách *P*, *D*, *R*. Podľa jednotlivých slov môžeme druh jazyka zaradiť k nenormalizovanej slovakizovanej češtine, ktorá bola v prostredí Štítnika živá od publikovania štítnických štatútov v roku 1610.¹²⁸

Záver

Z hľadiska nápisovej paleografie v Gemeri a Malohonte možno konštatovať, že všetky typy epigrafických písiem sa na nosičoch z tohto územia zachovali dodnes. I keď najstaršie z nich – ranostredoveká kapitála na meči z Betliara a románsko-gotická majuskula na meči s Husinej – boli pravdepodobne importované, ranogotická majuskula na románskej vrstve nástenných malieb v Šiveticiach predznamenala jeden z najvýraznejších nosičov v porovnaní s inými regiónmi. Bohatosť zachovania gotickej minuskuly na nástenných maľbách Gemera a Malohontu sa v rámci Slovenska môže porovnávať iba s freskami na Spiši, zdô-

¹²⁶ Anno domini 1595 / Johan CLEMENS.

¹²⁷ KU PAMATCZE A K POCTYWOSTY. DWOGYCTI/HODNEHO, A WZNESSENEHO MUZE, PANA ANDREA/SA FABRYCYUSA HROBNIK TENTO WYSTAWENI. / ROKU. 1646.

¹²⁸ ŽIGO, Pavol. Ako čítať a interpretovať texty v starej slovenčine a češtine. Bratislava 2024, s. 61.

rozniť však treba takmer úplnú absenciu vrcholnogotickej majuskuly, čo možno odôvodniť tým, že remeselníci pohybujúci sa v tomto regióne takými to predlohami nedisponovali. Kultúrne centrá ako Ostrihom a Budín boli relatívne vzdialené, no túto nevýhodu šľachtické elity vyvážili svojimi kontaktmi na uhorskom dvore a v zahraničí (tak tomu bolo v prípade kancelára Jóba z rodu Zachovcov či celého rodu Bubekovcov). Nápisové písma na kalichoch zo Štítnika, Tisovca, Ochtinej a Rimavskej Píly dokladujú fakt, že ich objednávateľia zadali objednávku zlatníkom, ktorí poznali moderné trendy. Nutné je však konštatovať, že oproti iným regiónom boli nápisy na zvonoch zničené najviac – pravdepodobne už v období osmanskej hrozby boli prelievané na delá a spreď roka 1650 sa zachoval iba zvon v Gemerskej Polome. Medzi ďalší významný faktor ovplyvňujúci vyhotovenie nápisov bolo šírenie evanjelickej viery, ktorá prispela k rozšíreniu nápisov v národných jazykoch v Štítniku a v Rimavskej Seči. Sumárne – najväčšia variabilita nápisového fondu sa jednoznačne zachovala v evanjelickom kostole v Štítniku no rovnako aj na jelšavskom panstve, kde počas jeho vlastníctva rodom Zápoľských pribudli viaceré významné nápisové pamiatky.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Zbierka negatívov.
Evangélikus Országos Levéltár, f. Canonica Visitatio.

Edície prameňov:

ČOVAN, Miroslav (ed.). Historické nápisy zo Šariša do roku 1650. Corpus Inscriptionum Slovaciae. Martin 2016.
GAHÉR, František (ed.). Historické nápisy z Nitrianskej stolice do roku 1650. Corpus Inscriptionum Slovaciae. Bratislava 2023.
MŮČSKA, Vincent (ed.). Kronika anonymného notára kráľa Bela: Gesta Hungarorum. Nitra, Budmerice 2000.

Monografie a zborníky ako celok:

BUDAY, Peter. István Gróh a dokumentovanie stredovekých nástenných malieb v Uhorsku. Rožňava 2021.
CSERGHEŐ, Géza - CSOMA, József. Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Beitrag zur Kunst- und Culturgeschichte. Budapešť 1890.
DUBOVSKÝ, Dušan. Revúcke kostoly, zvony a ich tvorcovia. Revúca 2004.
NAČERADSKÁ, Petra. Nápisy okresu Kutná Hora. Praha 2002.
PLEKANEC, Vladimír - HAVIAR, Tomáš. Gotický Gemer a Malohont: italianizmy v stredovekej nástennej maľbe. Martin 2010.
ROHÁČEK, Jiří. Epigrafika v památkové péči. Praha 2007.
ROHÁČEK, Jiří. Nápisy města Kutné Hory. Praha 1996.
SKALSKÁ, Monika. Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku: k osídleniu severného Gemera. Martin 2009.
SOKOLOVSKÝ, Leon. Stručné dejiny Malohontu do roku 1803. Martin 1997.
SPIRITZA, Juraj. Biografický slovník zvonolejárov činných na Slovensku v druhom tisícročí. Bratislava 2002.
ŠEDIVÝ, Juraj. Historické nápisy a ich nosiče. Corpus inscriptionum Slovaciae 1.3. Bratislava 2018.
ŠEDIVÝ, Juraj (ed). Latinská epigrafia: dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska. Bratislava 2014.

- TIHÁNYIOVÁ, Monika. Bubekovci z Plešivca: úspechy a pády jedného rodu v politike a umení. Rožňava 2017.
- TIHÁNYIOVÁ, Monika. Páni zo Štítnika: putovanie kultúrnymi a hospodárskymi dejinami horného Gemera. Rožňava 2019.
- TOGNER, Milan. Stredoveká nástenná maľba v Gemeri. Bratislava 1989.
- ŽIGO, Pavol. Ako čítať a interpretovať texty v starej slovenčine a češtine. Bratislava 2024.
- ŽUDEL, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava 1984.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- BOTOŠ, Alexander. Archeologický výskum na zaniknutom hrade Širkovce-Kapla (okres Rimavská Sobota). In *Archaeologia historica*, 2015, roč. 40, č. 1, s. 99-113.
- CEHULOVÁ, Viktória. Epigrafická kultúra okresu Rožňava do roku 1650. In *Slovenská archivistika*, 2023, roč. 53, č. 1, s. 7-26.
- ČOVAN, Miroslav. Medieval and Early Modern Graffiti Inscriptions in Gemer Region. In: AUGUSTOVIČ, Michal et al. In *Gothic Route. Crossroad of Cultures and Heritage. Gothic Route Conference Proceedings*. Rožňava 2024, zv. 5, s. 32-41.
- ČOVAN, Miroslav. Stredoveká a ranonovoveká paleografia Šariša na príklade epigrafických pamiatok. In DOMENOVÁ, Marcela - MAGDOŠKO, Drahošlav (eds.). *Poznávanie dejín Slovenska: pramene, metódy a poznatky*. Prešov 2015, s. 261-280.
- KOCH, Walter. Počiatky modernej epigrafie stredovekých a ranonovovekých nápisov v nemecky hovoriacich krajinách. In: ŠEDIVÝ, J. ed. *Latinská epigrafia: dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014, s. 25-30.
- KOREKÁČ, Ján. Stredoveké epigrafické písma v Honte. In *Studia Historica Nitriensia*, 2024, roč. 28, č. 2, s. 468-497.
- KUŠNIEROVÁ, Edita. Štítnické epitafy - pamiatky výtvarného umenia a renesančnej poézie. In BODOROVÁ, Oľga (ed.). *Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote*. Rimavská Sobota 2011, s. 156-164.
- MATUŠKOVÁ, Angelika. Drevené kazetové stropy stredovekých kostolov v Gemeri – Malohonte. In BODOROVÁ, Oľga (ed.). *Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote*. Rimavská Sobota 2011, 165-174.
- ROHÁČEK, Jiří. Příspěvek k paleografii nápisového písma české nástenné malby. In *Umění / Art*, 1993, roč. XLI, č. 3-4, s. 275-278.
- RUTTKAY, Alexander. Dva stredoveké meče s nápismi zo Slovenska. In *Archeologické rozhledy*, 1971, č. XXIII, s. 163-168, 253-256.
- SKALSKÁ, Monika. Formovanie farskej siete v Gemerskej župe v stredoveku. In: RÁBIK, Vladimír et al. *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Trnava, Krakov 2010, s. 216-229.
- SKALSKÁ, Monika. Zo života stredovekej gemerskej a malohontskej šľachty (K okolnostiam výmaľby jej rodových kostolov). In *Historický zborník*, 2011, roč. 22, č. 11, s. 18-44.
- SLIVKA, Michal. Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I. In *Archaeologia historica*, 2017, roč. 42, č. 2, s. 819-847.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Epigrafické písma z územia Slovenska medzi neskorou gotikou a renesanciou. In: TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava 2008, s. 7-26.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Slovo, obraz a text. Najstaršie sepulkrálie zo Slovenska a semiliteralita. In *Epigraphica et Sepulcralia*. Praha 2022, zv. 11, s. 17-48.
- TIHÁNYIOVÁ, Monika. Sepulkrálné pamiatky šľachtického rodu zo Seče ako súčasť historicko-genealogického výskumu rodu. In *Epigraphica & Sepulcralia*. Praha 2022, zv. 11, s. 205-230.
- VÁRADY, Zoltán. Dejiny bádania epigrafických pamiatok v Maďarsku. In: ŠEDIVÝ, J. ed. *Latinská epigrafia: dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014, s. 41-46

WETTER, Evelin. Sakrálné poklady v 14. a ranom 15. storočí: náčrt fragmentárnej tradície na Slovensku. In BURAN, Dušan et al. Gotika: dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava 2003, s. 183-195.

Záverečné práce:

KOREKÁČ, Ján. Epigrafický katalóg vybranej časti Slovenska do roku 1650. Historické nápisy z Hontu do roku 1650. Dizertačná práca. Bratislava 2025, 315 s.

Nepublikované práce:

CÓNOVÁ, Ilona. Gotické zlatnícke liturgické predmety na Slovensku. Diel I-III. Bratislava: Interný materiál Archívu PÚ SR, 1995, 1996, 1999.

Internetové zdroje:

KOREŇ, Peter. Ref. kostol v Plešivci. In Gotická cesta [Online]. B.m., 2014. Dostupné na internete: <https://gotickacesta.sk/konferencia-2014-ref-kostol-v-plesivci-koren/>.

NAGY, Iván. Ivócs család. (Ragályi). In Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. kötet [Online]. Pest 1857, s. 269-270. Dostupné na internete: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/otodik-kotet-356E/ivocs-csalad-ragalyi-3FBB/>.

ŠMELKOVÁ, Eva. Unikátna pamätná tabuľa v evanjelickom kostole v Dobšinej. In Dobšiná od Dobšičana [Online]. B.m., 2012. Dostupné na internete: <https://dobsincan.estranky.sk/clanky/kulturne-dedicstvo/unikatna-pamatna-tabula-v-evanjelickom-kostole-v-dobsinej.html>.

Počet slov: 12 919

Počet znakov (vrátane medzier): 88 144